

Rezultati istraživanja o korišćenju jezika manjinskih naroda u programskim sadržajima javnih emitera na nacionalnom i lokalnom nivou

Zakonodavstvo i praksa

Jun 2022, Podgorica

Naziv publikacije

Rezultati istraživanja o korišćenju jezika manjinskih naroda u
programskim sadržajima javnih emitera na nacionalnom i lokalnom nivou
Zakonodavstvo i praksa

Izdavač

Za izdavača

Milan Radović

Ovaj projekat je podržan od strane:

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji ne odražavaju
nužno stavove donatora.

Autor

Almir Čaučević

Prelom i dizajn

AP print

Štampa

APprint

Tiraž

100 primjeraka

Sadržaj

I INFORMACIJE O PROJEKTU	5
II UPOTREBA JEZIKA MANJINSKIH NARODA I DRUGIH MANJINSKIH NACIONALNIH ZAJEDNICA KOD JAVNIH EMITERA NA NACIONALNOM	
I LOKALNOM NIVOU	7
a) Pravna analiza	7
<i>Domaći pravni okvir</i>	8
<i>Međunarodni pravni okvir</i>	11
b) Rezultati ispitivanja javnog mnjenja.....	13
c) Informisanje na manjinskim jezicima i emitovanje emisija o kulturi manjina na javnim lokalnim i nacionalnim servisima	33
III ZAKLJUČCI I PREPORUKE	41

I INFORMACIJE O PROJEKTU

Građanska alijansa (GA) u fokusu svog rada ima vladavinu prava i promociju i poštovanje ljudskih prava, sa posebnim naglaskom na manjinska prava. Oblast manjinskih prava predstavlja jednu od ključnih tematskih fokusa Građanske alijanse u sklopu njene organizacione orijentacije ka zaštitu i promociji ljudskih prava. GA se bavi problematikom manjinskih prava više od deceniju, što dokazuju brojni izvještaji i aktivnosti, kao i uspostavljena saradnja sa institucionalnim i partnerima iz NVO sektora. U skladu sa organizacionim planovima i mandatom, GA će nastaviti da se bavi ovom problematikom, i to kroz praćenje sprovođenja preporuka izvještaja, kao i povezanim monitoringom rada državnih organa zaduženih za sprovođenje zakonodavstva iz ove oblasti, kao i međunarodnih preporuka, prvenstveno Savjeta Evrope. Rezultati istraživanja koji su pred vama dio su projekta „Do boljeg poštovanja prava na upotrebu maternjeg jezika manjinskih naroda u Crnoj Gori“. Projekt je podržan od strane Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava.

Opšti cilj projekta je da doprinese očuvanju i razvoju nacionalnog, vjerskog, jezičkog i etničkog identiteta manjinskog naroda u Crnoj Gori, dok je specifični cilj podizanje svijesti o pravima manjina kroz jačanje kapaciteta lokalnih i javnih emitera i kroz utvrđivanje preciznih podataka o korišćenju maternjih jezika manjinskih naroda u programskim sadržajim javnih emitera na nacionalnom i lokalnom nivou. Vlada Crne Gore u junu 2019. godine usvojila je novu Strategiju manjinske politike (2019-2023) u kojoj se između ostalog predviđa da se realizuju aktivnosti kao što su: Promovisanje i implementiranje pozitivno-pravnih rješenja iz oblasti upotrebe jezika i pisma pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica na lokalnom nivou. Takođe, Strategijom je dalje prepoznat sljedeći strateški cilj: Uspostavljen efikasan sistem monitoringa ostvarivanja prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u Crnoj Gori i podići nivo njihove svijesti o sopstvenom statusu, pravima i obavezama u skladu sa međunarodnim standardima i pozitivnim pravom Crne Gore. Pored toga, Zakon o elektronskim medijima sadrži odredbe za programe na jezicima manjina i programe koji se bave interesima manjinskih zajednica. Zakon predviđa da, pored crnogorskog jezika kao službenog, se moraju raditi sadržaji i programi na jezicima manjinskih naroda i da su emiteri dužni da proizvode takve programe. Takođe, sredstva za programe koji imaju za cilj očuvanje „kulturnog i etničkog identiteta“ manjinskih zajednica treba da se obezbjede iz budžeta Crne Gore ili jedinice lokalne samouprave, posebno za emitovanje na romskom i albanskom jeziku. Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina usvojio je Treće mišenje o Crnoj Gori u kom ohrabruje Crnu Goru da nastavi da sa naporima informiše javnost o istoriji i kulturi manjinskih naroda kroz medije. Istraživanja u ovoj oblasti je malo i neophodno je da se provjeri stanje na terenu, dok je NVO Inicijativa mladih za ljudska prava 2009. godine objavila prvi izvještaj za period 2006-2009, u kojem je istraživala manjinska prava sa

fokusom na pravo na službenu upotrebu maternjeg jezika, pravo na informisanje na maternjem jeziku, pravo na školovanje, pravo na srazmjeru zastupljenost.

Svrha projekta se ogleda u nastojanju da se utvrde glavni problemi po pitanju korišćenja majinskih jezika u javnim emiterima na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i da se izrade preporuke za poboljšanje stanja, unaprijeđenje rada institucija i stvore uslovi za javnu raspravu po ovom pitanju. Kao rezultat projektnih aktivnosti, očekujemo da će se realizovanim aktivnostima uticati na povećanje standarda poštovanja manjiskih prava svih zajednica u Crnoj Gori s fokusom na korišćenje maternjih jezika manjinskih naroda u programskom sadržaju javnih emitera. Stoga, istraživanje koje je sprovedeno unutar projekta imalo je za cilj da ukaže na faktičko stanje poštovanja prava manjinskih naroda u Crnoj Gori na korišćenje maternjih jezika u programskim sadržajima nacionalnog i lokalnih javnih emitera, kao i da ukaže na probleme i nedostatke u ovoj oblasti kako bi se doprinijelo poboljšanju javnih politika i sprovođenja zakonskih normi u ovoj oblasti u skladu na najboljim praksama i međunarodnim standardima. Informacije vezano za ovaj izvještaj su prikupljene u periodu od 15. novembra 2021. godine do 31. maja 2022. godine, korišćenjem desk-analize, analize normativnog i zakonodavnog okvira, ispitivanjem javnog mnjenja (sa fokusom na nacionalne manjine) i intervjuisanjem stručne javnosti.

Pozivamo medije da usvoje i implementiraju u praksi preporuke projekta, ali i ostale smjernice i preporuke koje dolaze od različitih nacionalnih i međunarodnih institucija i organizacija, i time obezbijede trajne rezultate u vidu stvaranja kapaciteta za realizaciju programskih sadržaja na manjinskim jezicima.

Na kraju želimo da se zahvalimo svima koji su učestvovali u istraživanju i dali doprinos u izradi izvještaja.

II UPOTREBA JEZIKA MANJINSKIH NARODA I DRUGIH MANJINSKIH NACIONALNIH ZAJEDNICA KOD JAVNIH EMITERA NA NACIONALNOM I LOKALNOM NIVOU

U okviru projekta „Do boljeg poštovanja prava na upotrebu maternjeg jezika manjinskih naroda u Crnoj Gori”, koji je podržan od strane Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore, sprovedeno je istraživanje u cilju definisanja faktičkog stanja u pogledu poštovanja prava manjinskih naroda u Crnoj Gori na korišćenje maternjih jezika i promociju njihove kulture, običaja i tradicije u programskim sadržajima nacionalnog i lokalnih javnih emitera. Istraživanje je obuhvatalo monitoring sprovođenja zakonodavstva u oblasti medija, kao i anketno istraživanje o korišćenju jezika manjinskih naroda u programskom sadržaju javnih emitera na nacionalnom i lokalnom nivou.

Svrha istraživanja je bila da ukaže na percepciju pripadnika manjinskih naroda (građana Crne Gore) i stručne javnosti iz ovih zajednica na temu korišćenja jezika manjinskih naroda u programskim sadržajima javnih emitera na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i na primjenu zakonodavnog okvira u ovoj oblasti.

Ovaj dio izvještaja ukazuje na sprovedene analize i istraživanja upotrebe jezika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica kod javnih emitera na nacionalnom i lokalnom nivou. Na tri nivoa su predstavljeni analiza pravnog okvira, analiza odgovora koji su dobijeni preko ispitivanja javnog mnjenja, kao i analiza informacija koje su dobijene putem niza intervjua koji su odraćeni sa predstavnicima stručne javnosti iz nacionalnih manjinskih zajednica.

a) Pravna analiza

U okviru ove pravne analize biće riječi o upotrebi jezika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica kod javnih emitera na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i na koji način je ova oblast definisana pozitivnim pravnim propisima. Ova pravna analiza je koncipirana tako da se njen prvi dio odnosi na domaći pravni okvir, dok će u drugom dijelu više riječi biti o međunarodnom pravnom okviru. Prilikom izrade analize domaćeg pravnog okvira kao relevantne izvore smo koristili Ustav Crne Gore, Zakon o manjinskim pravima i slobodama, Zakon o nacionalnom javnom emiteru Radio i televiziji Crne Gore, Zakon o elektronskim medijima, Za-

kon o medijima, Zakon o zabrani diskriminacije, kao i Strategiju manjinske politike (2019-2023) sa Akcionim planom za sprovođenje Strategije za 2021. i 2022. godinu. Za potrebe analiziranja međunarodnog pravnog okvira koristili smo Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina i Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima.

Domaći pravni okvir

Članom 13 **Ustava Crne Gore** definisani su jezik i pismo u Crnoj Gori. Pomenutim članom je propisano da je crnogorski jezik službeni jezik u Crnoj Gori, a u službenoj upotrebi su srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik. Ustav Crne Gore u svom drugom dijelu tretira ljudska prava i slobode, kojim su obuhvaćena i posebna-manjinska prava. U ovom dijelu Ustava Crne Gore¹ jemči se pravo manjinskih naroda na informisanje na svom jeziku. Istim članom Ustava Crne Gore² govori se o etničkoj, vjerskoj i kulturnoj posebnosti pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Zakonom o manjinskim pravima i slobodama³ precizno je definisano ko su manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice u Crnoj Gori. Vrlo je važno da član 12 Zakona propisuje sljedeće: „Manjinskim narodima i drugim manjinskim nacionalnim zajednicama i njihovim pripadnicima obezbjeđuje se sloboda informisanja na nivou standarda koji su sadržani u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama. Pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica imaju pravo na slobodno osnivanje medija i nesmetan rad zasnovan na: slobodi izražavanja mišljenja, istraživanja, prikupljanja, širenja, objavljivanja i primanja informacija, slobodnom pristupu svim izvorima informacija, zaštiti čovjekove ličnosti i dostojanstva i slobodnom protoku informacija. Nadležni upravni i programski organi medija čiji je osnivač Crna Gora obezbjeđuju odgovarajući broj časova radi emitovanja informativnog, kulturnog, obrazovnog, sportskog i zabavnog programa na jezicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica i njihovih pripadnika, kao i programske sadržaje koji se odnose na život, tradiciju i kulturu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica i obezbjeđuju finansijska sredstva za finansiranje tih programske sadržaja. Sadržaji koji se odnose na život, kulturu i identitet manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica emituju se najmanje jednom mjesечно, na službenom jeziku, preko javnih servisa. Crna Gora može, u skladu sa svojim materijalnim mogućnostima, obezbijediti prevođenje (titlovanje) programa sa jezika manjinskih naroda i

1 Ustav Crne Gore, čl 79 st 1 tač 11.

2 Ustav Crne Gore, čl 79 st 1 tač 1.

3 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, član 2: „*Manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice, u smislu ovog zakona, je svaka grupa državlјana Crne Gore, brojčano manja od ostalog preovlađujućeg stanovništva, koja ima zajedničke etničke, vjerske ili jezičke karakteristike, različite od ostalog stanovništva, istorijski je vezana za Crnu Goru i motivisana je željom za iskazivanjem i očuvanjem nacionalnog, etničkog, kulturnog, jezičkog i vjerskog identiteta.*”

drugih manjinskih nacionalnih zajednica na službeni jezik. Vlada može preduzimati i podsticajne mjere da se u okviru i drugih radio i televizijskih programa obezbijedi emitovanje programskega sadržaja iz stava 3 ovog člana.”

Pomenutim se tretira i kultura manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Crna Gora se ovim putem obavezala između ostalog da će razvijati i unapređivati izučavanje kulture i tradicije manjina i obezbjediti zaštitu njihove kulturne baštine⁴. U ovom kontekstu je Zakonom prepoznata i uloga medija čiji je osnivač Crna Gora, koji imaju precizno navedene obaveze u smislu emitovanja programskega sadržaja⁵. Ovakve odredbe imaju za cilj, između ostalog, promociju kulture i tradicije manjina. Određeni vid promocije kulture i tradicije manjina predviđen je i kroz kreiranje obrazovnih programa u ustanovama i školama⁶. Ovim Zakonom je predviđeno osnivanje Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava i Centra za očuvanje i razvoj kulture manjina koji u ovoj oblasti imaju izuzetno značajnu ulogu.

U skladu sa **Zakonom o nacionalnom javnom emiteru Radio i televizije Crne Gore**, Javni servis je u obavezi da proizvodi i emituje programske sadržaje, koji su namijenjeni svim segmentima društva, između ostalog posebno vodeći računa o pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, kao i afirmaciji i njegovanimu njihovog kulturnog i etničkog identiteta. Takođe, istim zakonom je propisana obaveza RTCG-a na garantovanje kulturne i jezičke raznolikosti. Kada je u pitanju programski sadržaj na albanskom jeziku i jezicima drugih pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, za isti je zadužena Komisija koju imenuje i razrješava Savjet RTCG-a. **Zakonom o elektronskim medijima** se propisuje obaveza javnih emitera na proizvodnju i emitovanje programa namijenjenih, između ostalog, i pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, zatim programa koji izražavaju kulturni i etnički identitet manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Takođe, propisana je obaveza javnih emitera na proizvodnju i emitovanje programa na jezicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica na područjima na kojima žive. U programima koji su prvenstveno namijenjeni manjinama, nije obavezna upotreba crnogorskog jezika⁷.

Pored gore navedenih programskih obaveza, ugovorom između Vlade Crne Gore i nacionalnog javnog emitera, definišu se programski sadržaji na albanskom jeziku i jezicima pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica⁸. Zakon propisuje i da sredstva za programe koji imaju za cilj očuvanje „kulturnog i etničkog identiteta“ manjinskih zajednica treba da se obezbijede iz budžeta Crne

4 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, član 8.

5 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, član 12.

6 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, član 15.

7 Zakon o elektronskim medijima, član 74.

8 Zakon o elektronskim medijima, član 76a.

Gore ili jedinice lokalne samouprave⁹. Ovo je naročito važno u procesu poštovanja prvenstveno Ustavom zagarantovanih prava manjina na informisanje na njihovim jezicima, jer nijesu prepušteni sami sebi u ovom procesu već je isto obaveza države.

Obaveze u pogledu finansiranja programa na jezicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica su propisane i **Zakonom o medijima** na način da se upravo preko Fonda za podsticanje pluralizma i raznovrsnosti medija obezbjeđuje dio sredstava iz budžeta Crne Gore a u cilju pružanja javnih usluga, radi ostvarivanja Ustavom i zakonom zajamčenih prava za medijske nekomercijalne sadržaje od javnog interesa¹⁰. Važno je istaći i značaj kvaliteta plasiranog programa, odnosno da isti ne smije sadržati ideje, tvrdnje ili mišljenja koje su diskriminacione prirode¹¹.

Zakonom o zabrani diskriminacije zabranjuje se svaki oblik diskriminacije po bilo kom osnovu. Između ostalog, posebno ističe pripadnost grupi u vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom i jezik¹². Istim zakonom se bliže definiše govor mržnje: „Govor mržnje je svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjina.“

Vlada Crne Gore je u junu 2019. godine usvojila novu **Strategiju manjinske politike (2019-2023)** u kojoj se između ostalog predviđa da se realizuju aktivnosti kao što su: Promovisanje i implementiranje pozitivno-pravnih rješenja iz oblasti upotrebe jezika i pisma pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica na lokalnom nivou. Pomenuta **Strategija** je jedan veoma značajan dokument koji bi trebao da predstavlja strateški pristup države u cilju poboljšanja položaja manjina u Crnoj Gori u naznačenom periodu. Akcionim planom za Strategiju manjinske politike za 2021. i 2022. godinu, između ostalog, predviđa se snimanje i emitovanje informativnog i kulturno-obrazovnog programa na jezicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica na nacionalnom servisu¹³. Pomenutim dokumentom je predviđen niz aktivnosti koje između ostaloga imaju za cilj promovisanje kulture i tradicije manjina u Crnoj Gori. Najbolju sliku o konkretnim efektima mjera iz ovog dokumenta, kao i o spremnosti institucija da daju svoj doprinos u ovoj oblasti, imaćemo tek po isteku predviđenih rokova za realizaciju predviđenih aktivnosti.

9 Zakon o elektronskim medijima, član 76.

10 Zakon o medijima, član 17.

11 Zakon o medijima, član 36.

12 Zakon o zabrani diskriminacije, član 2.

13 <https://www.gov.me/dokumenta/4e64b41e-d22c-4365-983a-4b9c6886f71e>

Međunarodni pravni okvir

Potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni su dio unutrašnjeg pravnog poretka, te imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drugačije od unutrašnjeg zakonodavstva. Crna Gora je ratifikovala dva važna pravna akta Savjeta Evrope koji regulišu ovu materiju, i to Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina i Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima.

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina je ujedno i najznačajniji pravni akt Savjeta Evrope kojim je propisano pravo na primanje i prenošenje informacija na jeziku manjina. Dato pravo se ostvaruje bez miješanja i ometanja od strane vlasti, odnosno država neće ometati osnivanje i korišćenje štampanih medija, a ujedno se propisuje i njena obaveza za izdavanjem odobrenja za emitovanje radijskih i televizijskih programa bez dikriminacije i na osnovu objektivnih kriterijuma. Dodatna obaveza države jeste da usvaja odgovarajuće mjere među kojima su i finansijske i one koje se odnose na razvijanje takve politike koja bi manjinskim narodima olakšala pristup sredstvima javnog informisanja.

Savjetodavni odbor Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina usvojio je Treće mišljenje o Crnoj Gori u kojem ohrabruje Crnu Goru da nastavi sa naporima da informiše javnost o istoriji i kulturi manjinskih naroda kroz medije.

Ratificujući **Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima Savjeta Evrope**, Crna Gora je prihvatile da u oblasti sredstava javnog informisanja omogući odgovarajuće odredbe, zahvaljujući kojima bi prikazivači programa ponudili sadržaje na regionalnim i manjinskim jezicima; da ohrabri ili olakša redovno emitovanje radio programa na regionalnim ili manjinskim jezicima; da ohrabri ili olakša proizvodnju i distribuciju audio ili audiovizuelnih radova na regionalnim ili manjinskim jezicima; da ohrabri ili olakša stvaranje i očuvanje makar jednih novina na regionalnim ili manjinskim jezicima; da primijeni mjere finansijske podrške na audiovizuelnu produkciju na regionalnim ili manjinskim jezicima. Crna Gora je takođe preuzeila obavezu da garantuje slobodu direktnog prijema radio i televizijskog programa iz susjednih zemalja, na jeziku koji je isti ili sličan regionalnom ili manjinskom jeziku, kao i da se ne suprotstavlja reemitovanju radio i televizijskih programa iz susjednih zemalja na tom jeziku. Na osnovu povelje, Crna Gora pruža posebnu zaštitu albanskom i romskom jeziku, ali i opštu zaštitu bosanskom i hrvatskom jeziku zbog nacionalne i kulturne posebnosti Bošnjaka i Hrvata.

U skladu sa članom 11. Evropske povelje o regionalnim manjinskim jezicima Savjeta Evrope, koji se odnosi na sredstva javnog informisanja, Crna Gora je prihvatile primjenu sljedećih odredbi za albanski i romski jezik: omogućavanje odgovorajućih odredbi zahvaljujući kojim bi prikazivači programa ponudili sadržaje na regional-

nim ili manjinskim jezicima; da ohrabre ili olakšaju redovno emitovanje radio programa na regionalnim ili manjinskim jezicima; da ohrabre ili olakšaju redovno emitovanje televizijskog programa na regionalnim ili manjinskim jezicima; da ohrabre ili olakšaju proizvodnju i distribuciju audio ili audiovizuelnih radova na regionalnim ili manjinskim jezicima; da ohrabre ili olakšaju stvaranje i očuvanje makar jednih novina na regionalnim ili manjinskim jezicima; da primijene postojeće mjere finansijske podrške i na audiovizuelnu produkciju na regionalnim i manjinskim jezicima.

Zatim slijedi obaveza garantovanja slobode direktnog prijema radio i televizijskog programa iz susjednih zemalja na jeziku koji je isti ili sličan regionalnom ili manjinskom jeziku, kao i da se ne suprostavljaju reemitovanju radio i televizijskih programa iz susjednih zemalja na ovom jeziku.

Treća prihvaćena obaveza Crne Gore u oblasti sredstava javnog informisanja jeste obezbjeđivanje da interesi korisnika regionalnih ili manjinskih jezika budu predstavljeni i uzeti u obzir tako što se mogu stvarati odgovarajuća tijela koja bi bila u skladu sa zakonom i odgovornostima koje postoje kada se garantuje sloboda i pluralizam medija.

U izvještaju Komiteta eksperata Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima se navodi da se stanje regionalnih ili manjinskih jezika smatra prilično zadovoljavajućim kad je u pitanju program Javnog servisa. Iskazuju i zadovoljavajuće prisustvo albanskog jezika u medijima. Privatni emiteri su međutim obavijestili Komitet eksperata o nedostatku održivog finansiranja njihovih programa na jezicima manjina.

Iz svega gore navedenog, možemo zaključiti da je zakonodavni okvir Crne Gore u velikoj mjeri usklađen sa međunarodnim standardima koji štite prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, naročito imajući u vidu ratifikaciju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i Evropske povelje o regionalnim i manjiskim jezicima. Set medijskih zakona (Zakon o medijima, Zakon o elektronskim medijima i Zakon o nacionalnom javnom emiteru Radio i Televizija Crne Gore) je međusobno pravno usklađen, a oblast informisanja reguliše u skladu sa Ustavom i na nivou standarda sadržanih u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i slobodama (UN, OSCE, Savjet Europe, EU). Međutim, neophodno je raditi na ispunjavanju preostalih obaveza iz Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima koje je Crna Gora prihvatile ratificujući ovaj dokument, kao i ostalih obaveza i preporuka koje proističu iz nacionalnih i međunarodnih institucija i organizacije. Ono što posebno treba istaći jeste da je potrebno uložiti više napora i raditi na zaštiti i promociji romskog jezika.

b) Rezultati ispitivanja javnog mnjenja

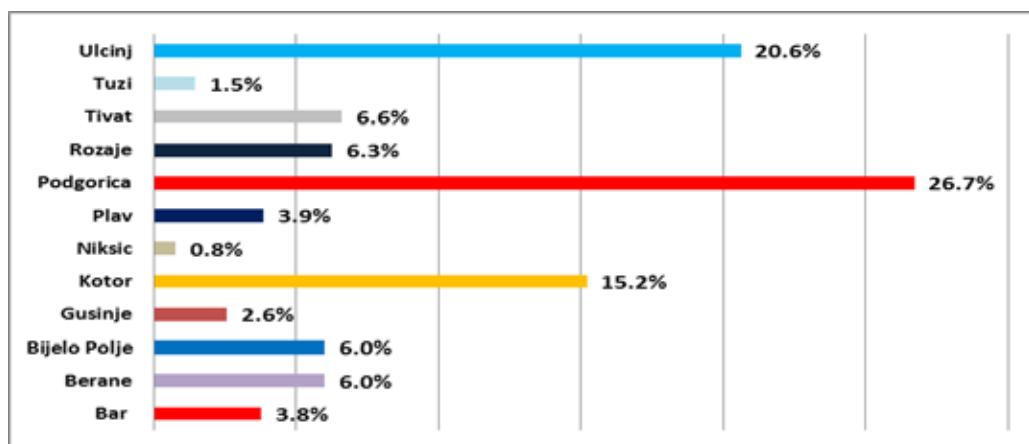
Istraživanje javnog mnjenja je imalo za cilj da ukaže na percepciju pripadnika manjinskih nacionalnih zajednica po pitanju sprovođenja javnih politika koje se odnosne na manjinska prava, odnosno da ukaže na stepen zadovoljstva i njihovu percepciju o kvalitetu i nivou zastupljenosti manjinskih jezika, kulture i običaja u programima koje emituju lokalni i nacionalni javni emiteri.

Stoga, specifični ciljevi istraživanja javnog mnjenja su bili sljedeći:

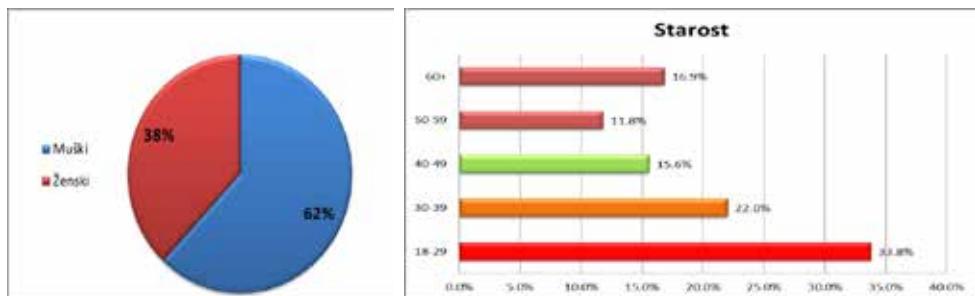
- ✓ da ukaže na stepen informisanosti građana o programima o kulturi i tradiciji manjina koje emituju javni emiteri na nacionalnom i lokalnom nivou;
- ✓ da ukaže na stepen zadovoljstva kvalitetom programa sa sadržajima o kulturi, tradiciji i jeziku manjina koje emituju javni emiteri na nacionalnom i lokalnom nivou;
- ✓ da ukaže na percepciju građana o doprinosu relevantnih aktera u promociji kulture, jezika i tradicije manjiskih naroda u Crnoj Gori.

Istraživanje je sprovedeno na terenu preko anketa na uzorku od 1163 ispitanika, sa fokusom na pripadnike manjinskih naroda u Crnoj Gori, u periodu od 1. februara do 15. aprila 2022. godine. Istraživanje je sprovedeno metodom upitnika, pa je tako osmišljen upitnik sa 9 operativnih pitanja i 5 demografskih pitanja u cilju dobijanja podataka koji će se koristiti za poređenje osnovnih podataka kako bi se definisao uticaj projekta. Istraživanje je sprovedeno na osnovu slučajnog uzorka.

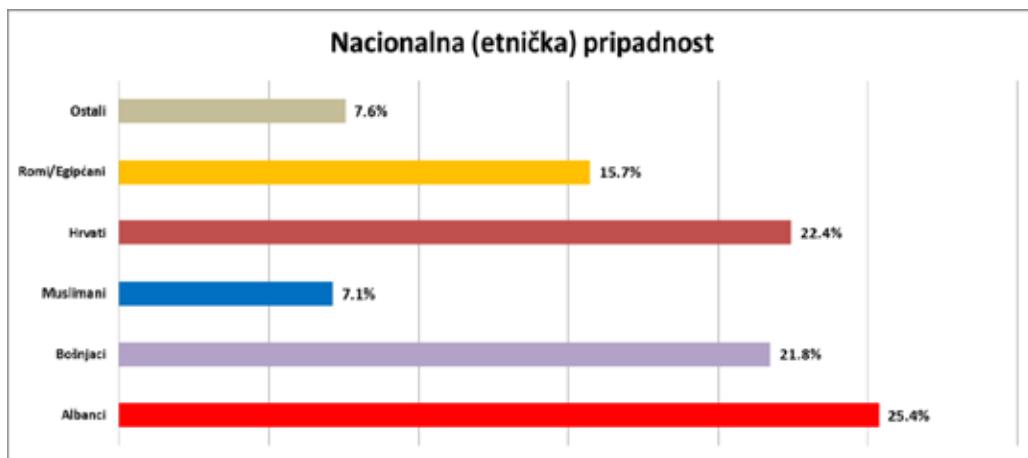
U istraživanju su uzeti u obzir demografski podaci kao što su pol, starost i nacionalnost, kao i podaci o stanovnicima opština u Crnoj Gori. Istraživanje je sprovedeno u 12 opština Crne Gore.

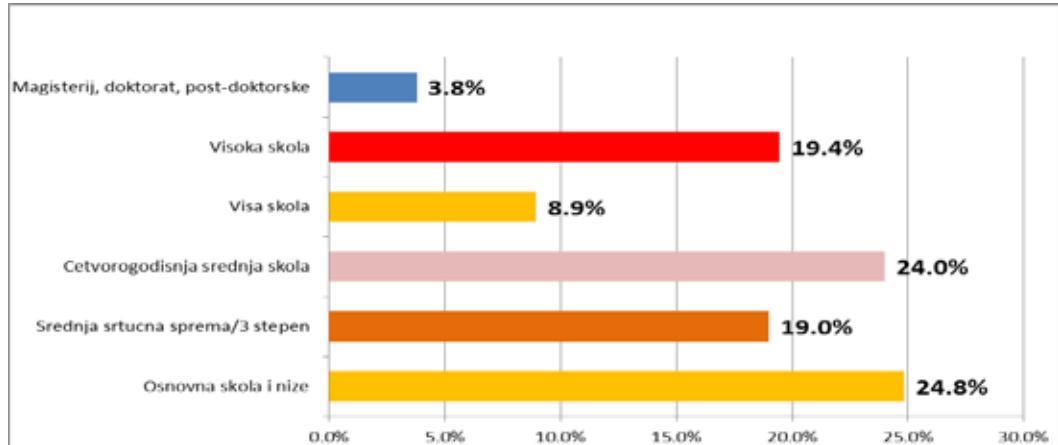
Istraživanje je obuhvatilo 38% ispitanika ženskog pola i 62% ispitanika muškog pola. Kada je u pitanju starost ispitanika, 33,8% ispitanika je starosti između 18 i 29 godina, 22% između 30 i 39 godina, 15,6% u kategoriji između 40 i 49 godina, 11,8 % su između 50 i 59 godina, dok je 16,9% ispitanika imalo preko 60 godina.

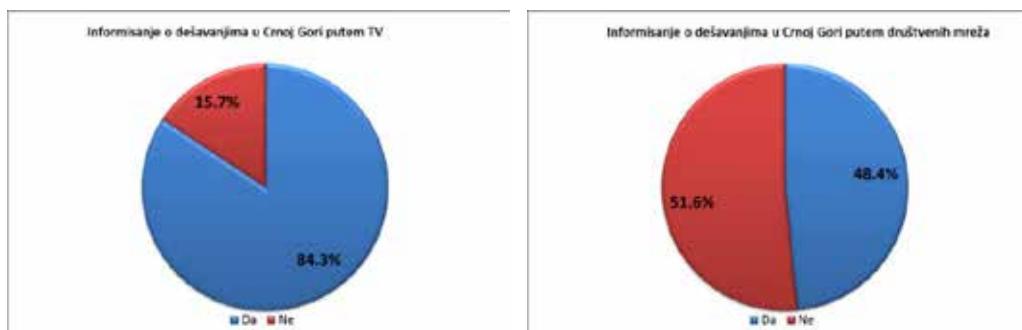
Pošto se istraživanje fokusiralo na pripadnike manjinskih nacionalnih zajednica u Crnoj Gori, tj. željeli smo da čujemo njihove stavove o programima na manjinskim jezicima i o njihovoj kulturi i tradiciji, 25,5% ispitanika su pripadnici albanske nacionalne zajednice, 22,4% hrvatske nacionalne zajednice, 21,8% pripadnici bošnjaka, 7,1% su se deklarisali kao Muslimani, 15,7% pripadnici Romske i Egiptanske zajednice, dok je 7,6% ispitanika izvan ovih definisanih manjinskih kategorija.

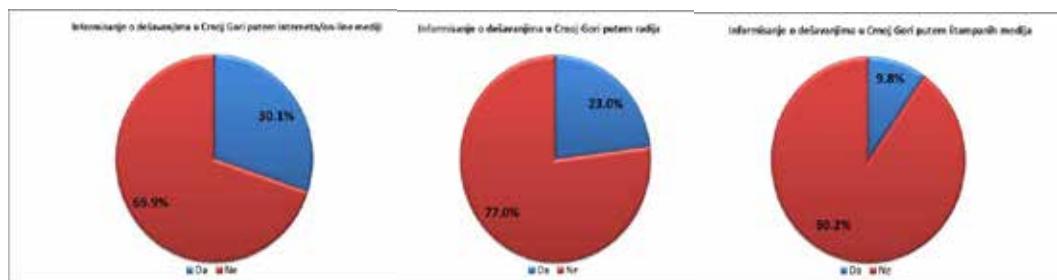
Kada je u pitanju obrazovanje ispitanika, 24,8 % su završili osnovnu školu i niže, 19% imaju srednju stručnu spremu, a 24% su imali svršenu četvorogodišnju srednju školu. Takođe, 8,9% ispitanika imaju višu školu, 19,4% visoko obrazovanje, a 3,8% su završili magisterij, doktorske i/ili post-doktorske studije.

Kao što je slučaj na nivou Crne Gore, isti trend je i kod pripadnika manjinskih nacionalnih zajednica po pitanju izvora informisanja. Naime, u cilju informisanja ispitanici su istakli da se informišu preko televizije, socijalnih mreža, on-line medija (preko interneta), štampanih medija i radio stanica. Kao način, odnosno sredstvo informisanja o dešavanjima u Crnoj Gori, ispitanici su naveli da to najčešće čine preko televizije, odnosno njih 84,3%. U cilju informisanja, drugi najfrekventniji izbor su društvene mreže, odnosno 48,4% ispitanih koriste i društvene mreže kao sredstvo informisanja.

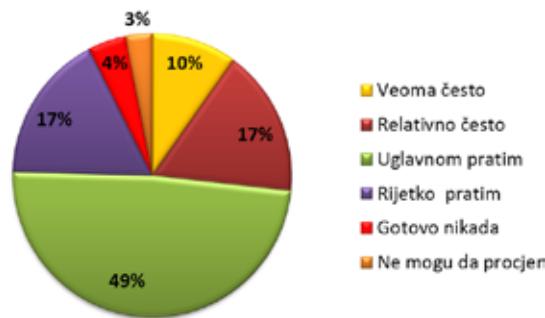

U cilju informisanja o dešavanjima u Crnoj Gori, 30,1% ispitanih u tu svrhu koriste i on-line medije, kao i radio stanice (23%), dok se u cilju informisanja o dešavanjima najmanje koriste štampani mediji (9,8% istakli da koriste i štampane medije kako bi se informisali o dešavanjima u Crnoj Gori).

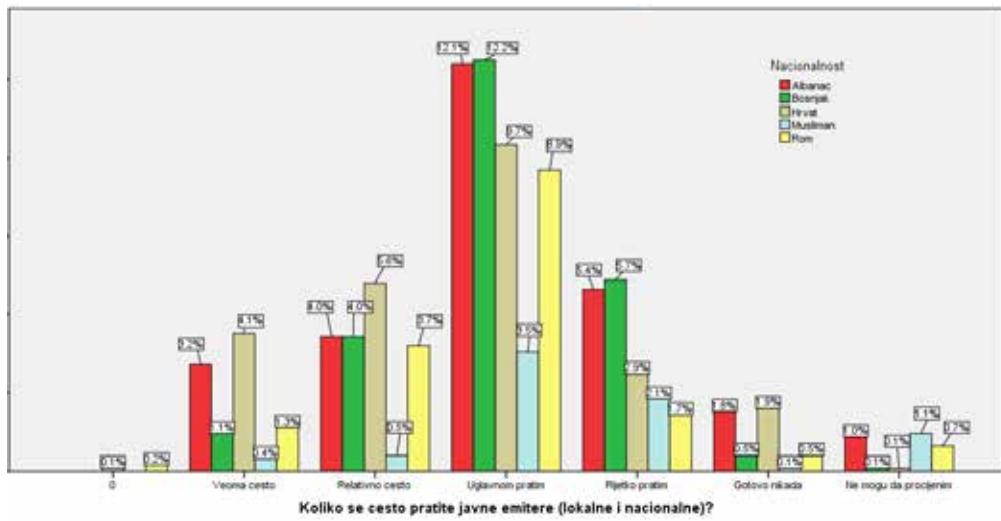

Upitani koliko često prate javne emitere, bilo da se radi o lokalnim ili nacionalnim javnim emiterima, skoro polovina ispitanih (49%) je istakla da uglavnom prate javne emitere. Lokalni i/ili nacionalni javni emiteri su veoma ili relativno često praćeni od strane 27% ispitanih (10% veoma često i 17% relativno često). Da ih slabo prate iskazalo je 17% ispitanih, dok ih gotovo nikad ne prati 4% njih (3% ispitanika nijesu mogli da procijene koliko često prate lokalne i/ili nacionalne javne emiterе).

Koliko se često pratite javne emiterе (lokalne i nacionalne)?

Prema unakrsnim podacima, primjetno je da nema manjine koja u velikom procentu veoma često ili relativno često prati javne emiterе, sa određenim stepenom odstupanja hrvatske manjine. Romska nacionalna zajednica ukazuje na isti ili srazmerni stepen zainteresovanosti za praćenje javnih emitera kao i ostale manjine, uprkos činjenici da je ograničen broj programa i emisija koje javni lokalni i nacionalni emiteri emituju na romskom jeziku.

Kada su u pitanju javni emiteri, ispitanici su kao prvi, drugi ili treći izbor naveli da je RTCG javni emiter kojeg najčešće gledaju (73%), dok se takođe prate i lokalni javni emiteri. Kada je u pitanju povjerenje u televizijske i radio stanice, ispitanici najviše vjeruju RTCG (36%), pa odmah zatim TV Vijesti (33,9%), te Nova M (5,7%), Prva TV (1,6%), itd. Ispitanici, odnosno 21,8% nemaju uopšte povjerenja u nijednu televizijsku stanicu. Kada su u pitanju radio stanice, ispitanici najviše vjeruju u Radio Crne Gore (10,9%), dok je najveći procenat onih ispitanika koji nemaju izraženu preferencu po pitanju radio stanica (78,2%).

U koju televizijsku stanicu imate najviše povjerenja?

U koju radio stanicu imate najviše povjerenja?

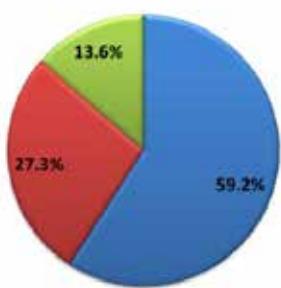

Imajući u vidu da većina ispitanika pripada manjinskim nacionalnim zajednicama, većina njih (59,2%) je upoznata sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima. Sa druge strane,

više od četvrtine nije upoznata sa ovim programima (27,3%). Od ispitanika, 13,5% nije sigurno da postoje ovi programi.

S tim u vezi, većina onih koji su upoznati sa činjenicom da postoje ovi programi, najčešće prati te programe na RTCG (18,5% na radio stanici i 73,3% na televiziji Crne Gore), dok ih 8,3% prati na lokalnim javnim radio i TV emiterima (4,2% lokalni TV emiteri i 4,1% lokalni radio emiteri).

Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima?

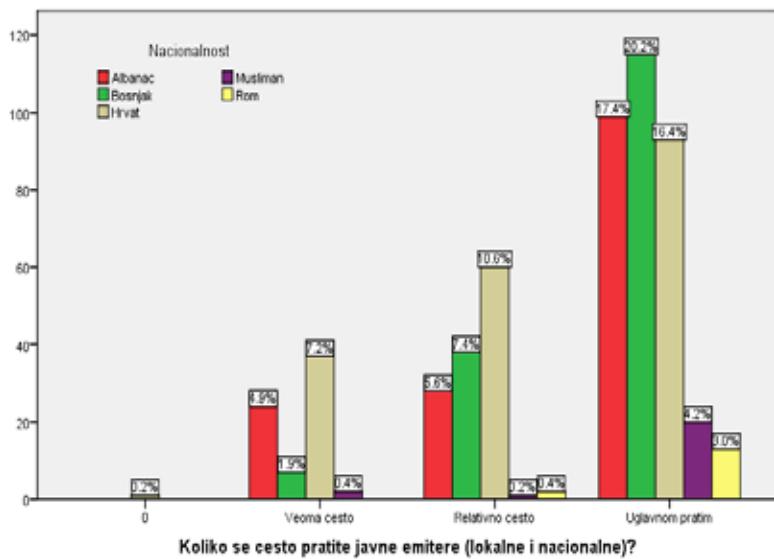

Ukoliko DA (pitanje br. 5), na kojim javnim emiterima pratite ove programe:

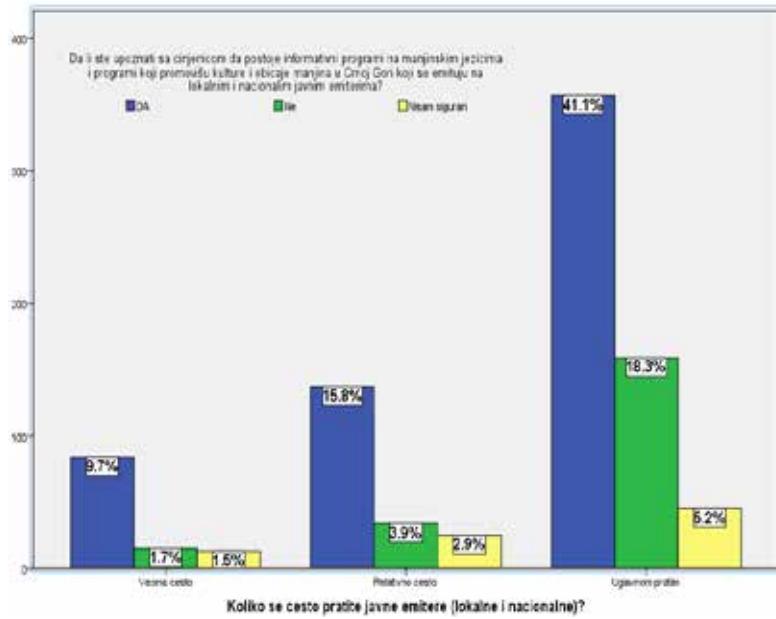

Prema unakrsnim podacima, postoji približno slična varijabla među pripadnicima albanske, bošnjačke, muslimanske i hrvatske zajednice kada se u obzir uzme koliko često prate javne emiteri oni koji su upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjinskih naroda u Crnoj Gori na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima. Određeni pad postoji kod romske populacije samim tim što je manji procenat upoznat da postoje emisije takvog karaktera. S druge strane, hrvatska nacionalna zajednica odskočiće u određenoj mjeri u kategoriji onih koji su upoznati sa programima koji tretiraju manjine i koji veoma i relativno često prate ove programe.

Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? =DA

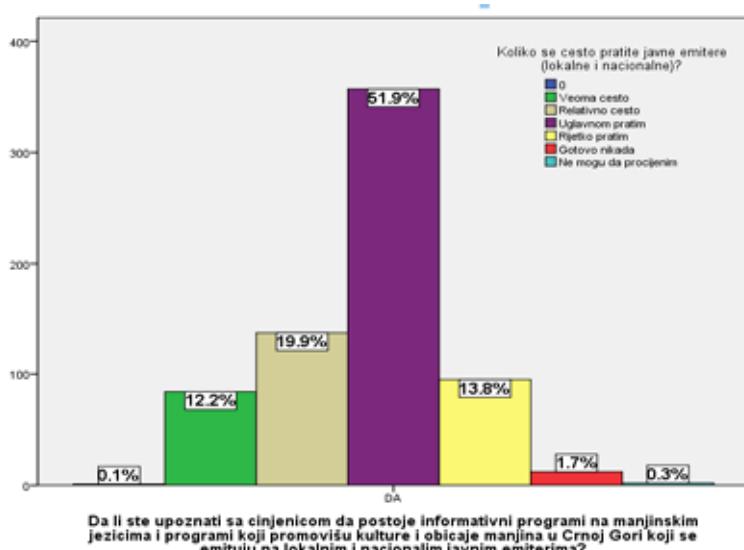
U kategoriji onih koji veoma često, relativno često ili uglavnom prate javne lokalne ili nacionalne emitere, 66,6% njih su upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima.

Ono što ukazuje na nizak stepen poznavanja jezika, kulture i običaja manjinskih naroda u Crnoj Gori, ali i ujedno ukazuje na nedovoljnu informisanost o ovim aspektima preko lokalnih i nacionalnih javnih emitera, jeste činjenica da je 50% ispitanika samo djelimično informisano o jeziku, kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori. Ukoliko uzmemo u obzir da većina ispitanika pripada manjinskim nacionalnim zajednicama, onda je ovaj podatak još alarmantniji. Manje od četvrtine ispitanika je informisana u velikoj mjeri o jeziku, kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori, dok je samo 5% procijenilo da je u potpunosti informisano.

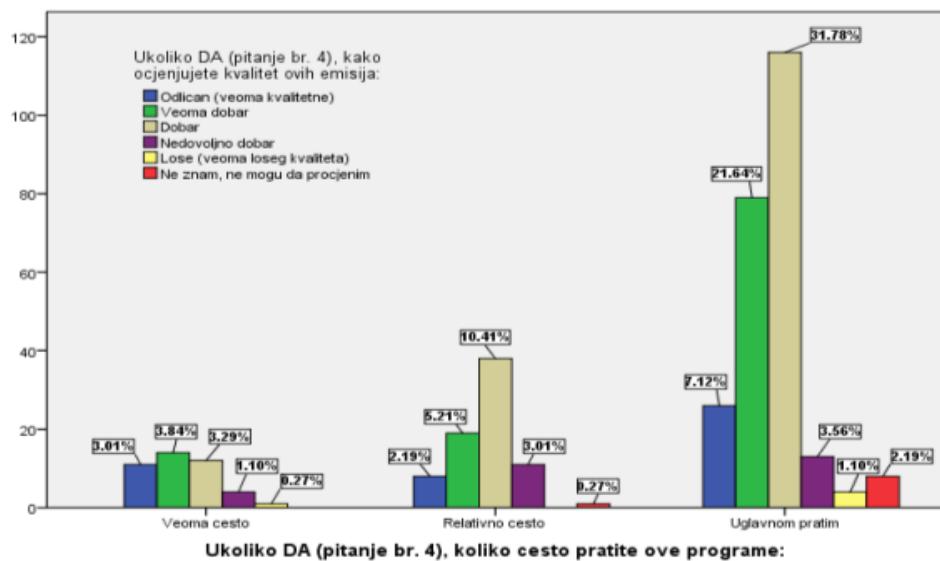

Interesantan je podatak da od onih koji su upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima, njih 51,9% je istaklo da uglavnom prate ove programe, 33% da veoma često ili relativno često prate ove programe, dok je 15,5% istaklo da rijetko ili gotovo nikada ne prate ove programe.

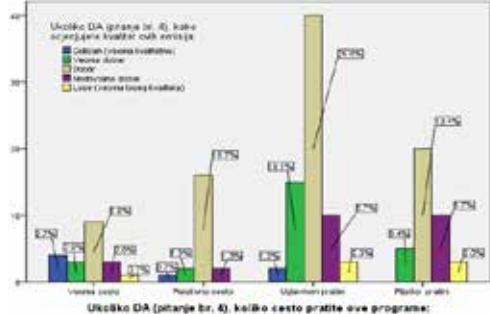
Prema unakrsnim podacima, oni koji su upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjinskih naroda u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima, a koji ujedno prate ove programe (veoma često, relativno često ili uglavnom prate), većina su ocijenili (45,5%) kvalitet ovih programa kao „dobar”, 30,6% su ocijenili ove programe kao „vrlo dobre” ili „odlične”, 9,6% kao „nedovoljno dobre” i samo 1,4% kao „veoma lošeg kvaliteta”.

Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? =DA

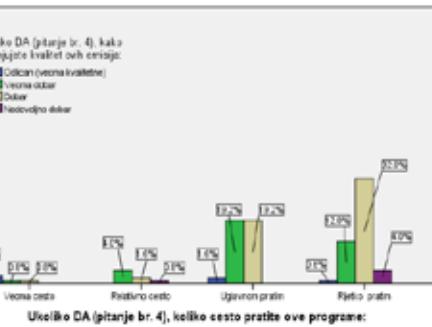

Po pojedinačnim kategorijama, Albanci koji su upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima, a koji ujedno prate ove programe, ocijenili su kvalitet ovih programa na sledeći način: 4,7% kao odličan kvalitet, 16,8% kao vrlo dobar, 56,9% kao dobrog kvaliteta, 16,7% kao nedovoljno dobrog kvaliteta i 4,7% kao emisije veoma lošeg kvaliteta. Kada su u pitanju Bošnjaci, ispitanici iz ove nacionalne zajednice koji su upoznati sa programima manjinskog sadržaja i koji prate ove programe, ocijenili su kvalitet ovih programa na sljedeći način: 4,87% kao odličan kvalitet, 32,8% kao vrlo dobar, 53,6% kao dobrog kvaliteta i 4,8% kao nedovoljno dobrog kvaliteta.

Nacionalnost=Albanac, Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovisu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? DA

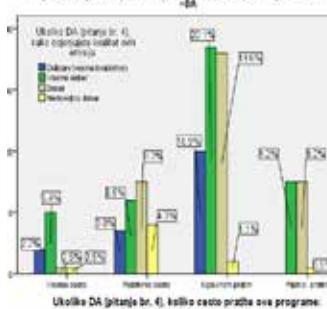

Nacionalnost=Bosnjak, Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovisu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? DA

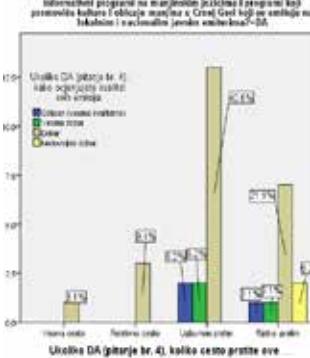

Kada je u pitanju hrvatska nacionalna zajednica, ispitanici koji su upoznati sa programima manjinskog sadržaja i koji prate ove programe, ocijenili su kvalitet ovih programa na sljedeći način: 16,9% kao odličan kvalitet, 40,2% kao vrlo dobar, 36,5% kao dobrog kvaliteta i 6,4% kao nedovoljno dobrog kvaliteta. Zatim, u okviru istih parametara, 9,3% ispitanika iz muslimanske nacionalne zajednice je po pitanju emisija istakla da su odličnog i vrlo dobrog kvaliteta, 75% da su dobrog kvaliteta, te 6,2% da su nedovoljno dobrog kvaliteta; dalje, 8,3% ispitanika iz romske nacionalne zajednice je po pitanju emisija istaklo da su vrlo dobrog kvaliteta, 66,6% da su dobrog kvaliteta, 8,3% da su nedovoljno dobrog kvaliteta i isti procenat - 8,3% veoma lošeg kvaliteta.

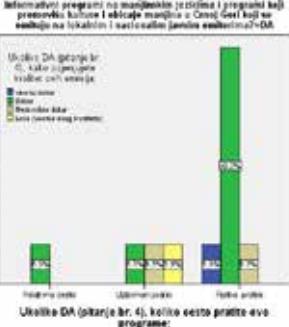
Nacionalnost=Hrvat, Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovisu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? DA

Nacionalnost=Blatman, Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovisu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? DA

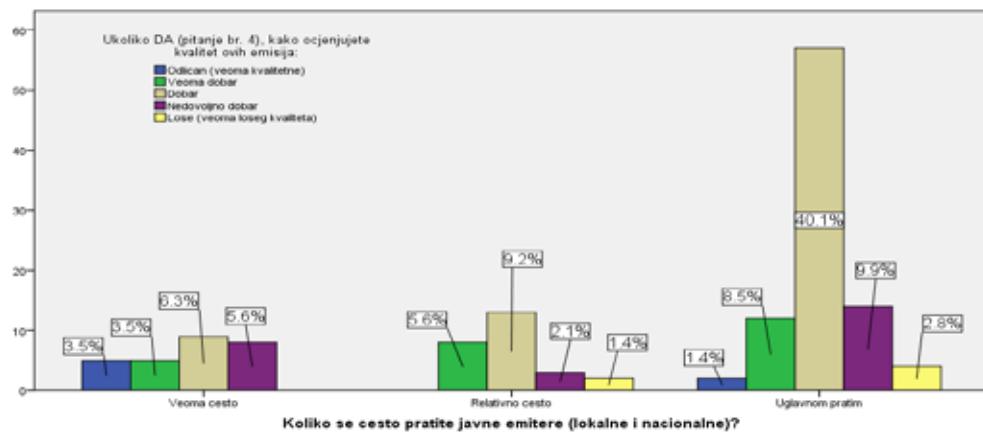
Nacionalnost=Rom, Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovisu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? DA

Uzimajući u obzir specifičnost jezika albanske nacionalne manjine i imajući u vidu činjenicu da RTCG i određeni lokalni javni emiteri emituju programe na albanskom jeziku, treba ukazati da je većina ispitanika iz ove nacionalne zajednice ocijenila emisije koje se emituju kao skromnog kvaliteta. Naime, oni koji su ocjenjivali kvalitet programa, a koji su upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima i prate javne emite-

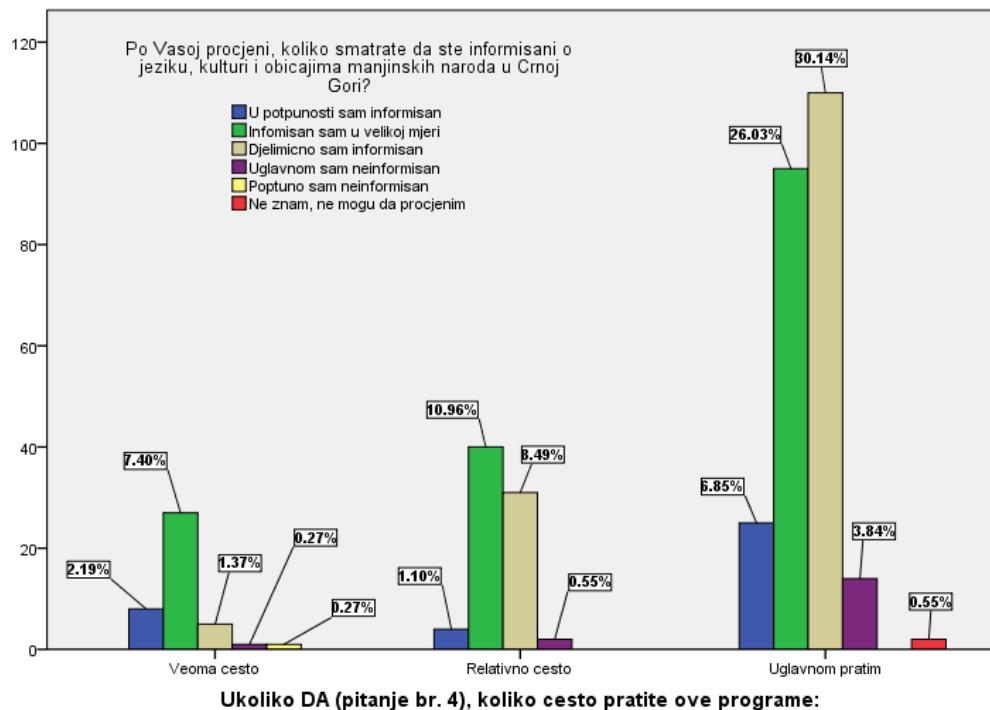
re (veoma često, relativno često ili uglavnom prate), istakli su da za 54,9% kvalitet ovih emisija je „dobar“, veoma mali broj je istakao da je program „odličan“ (4,9%), 17,6% su ga okarakterisali kao „veoma dobar“, dok je za 18,8% kvalitet ovih emisija nedovoljno dobar ili loš.

Nacionalno=Albanac, Da li ste upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima? –DA

Takođe, oni koji su upoznati sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima, a koji ujedno prate ove programe (veoma često, relativno često ili uglavnom prate), istakli su u najvećoj mjeri da su djelimično informisani o jeziku, kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori (40%), 30,6% su istakli da su informisani u velikoj mjeri, 12,4% da su u potpunosti informisani, dok su neinformisani samo 5% ispitanika u okviru definisanih unakrsnih kategorija.

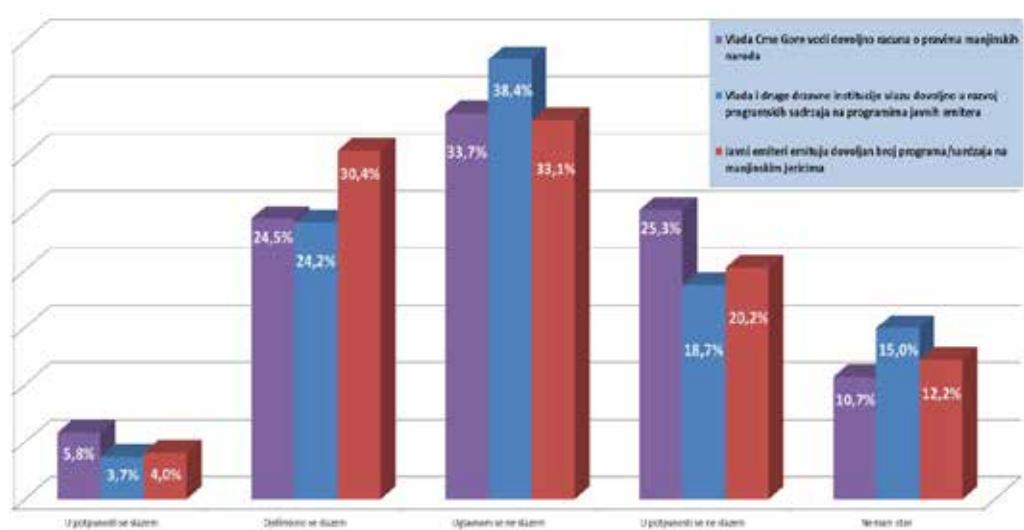
Da li ste upoznati sa cinjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i obicaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima?=DA

Ispitanici su takođe upitani da ukažu u kojoj mjeri se slažu sa određenim konstatacijama. Kada je u pitanju promocija jezika, kulture i običaja nacionalnih manjinskih zajednica u Crnoj Gori, 59% ispitanih smatra da Vlada Crne Gore ne vodi dovoljno računa o pravima manjina (33,7% se djelimično ne slaže sa konstatacijom da „*Vlada Crne Gore vodi dovoljno računa o pravima manjinskih naroda*” i 25,3% se u potpunosti ne slaže sa ovom konstatacijom). Sa konstatacijom da „*Vlada Crne Gore vodi dovoljno računa o pravima manjinskih naroda*” slaže se 30,3% ispitanih (samo 5,8% u potpunosti), dok 10,7% ispitanih nema izražen stav.

Sa konstatacijom da „*Vlada i druge državne institucije ulažu dovoljno u razvoj programske sadržaje na programima javnih emitera*” 58,1% se ne slaže (38,7% djelimično i 18,7% u potpunosti), 27,9% se slaže (samo 3,7% u potpunosti se slaže), dok 15% ispitanih nema stav.

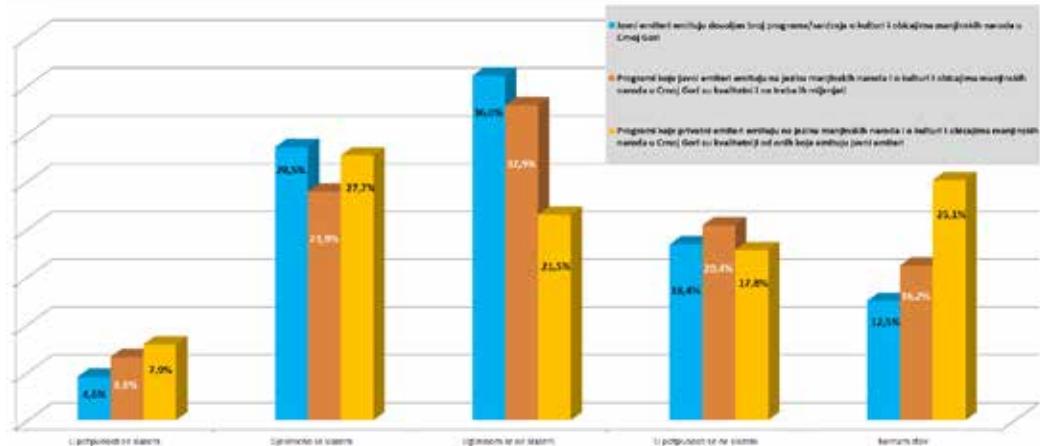
Kada su u pitanju javni emiteri i njihovi programi na manjinskim jezicima, 58% misli da oni to ne čine u dovoljnoj mjeri, dok se 34,4% slaže sa konstatacijom da „*Javni emiteri emituju dovoljan broj programa/sadržaja na manjinskim jezicima*” od čega se samo 4% u potpunosti slaže sa konstatacijom i 30,4% se djelimično slaže. Uz to, 12,2% ispitanika nema određen stav vezano za ovu konstataciju.

Takođe, većina ispitanih (njih 54,4%) ne smatra da javni emiteri emituju dovoljan broj programa/sardžaja o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori, dok se 33,1% slaže sa konstatacijom da „*Javni emiteri emituju dovoljan broj programa/sardžaja o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori*“ (međutim samo se 4,6% u potpunosti slaže sa konstatacijom). Bez stava po ovom pitanju je bilo 12,5% ispitanika.

Kada je u pitanju kvalitet programa na jeziku manjina i programa o kulturi i običajima manjina, 30,5% ispitanika smatra da su kvalitetni i da ih ne treba mijenjati, od čega se samo 6,6% u potpunosti slaže sa izjavom „*Programi koje javni emiteri emituju na jeziku manjinskih naroda i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori su kvalitetni i ne treba ih mijenjati*“ (23,9% se djelimično slaže). Sa navedenom konstatacijom se ne slaže 53,3% ispitanika od čega se 20,4% u potpunosti ne slaže, dok 16,2% nema jasan stav vezano za ovu konstataciju.

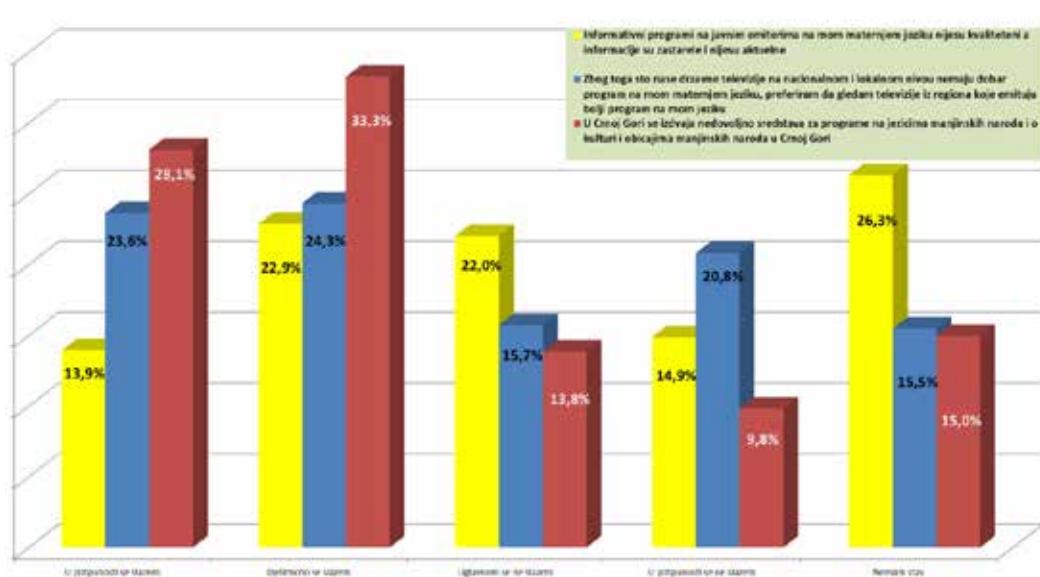
Situacija je malo povoljnija kada su u pitanju privatni emiteri. Naime, 35,6% (od čega 7,9% u potpunosti) se slaže sa konstatacijom da „*Programi koje privatni emiteri emituju na jeziku manjinskih naroda i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori su kvalitetniji od onih koje emituju javni emiteri*“, 39,3% se ne slaže sa ovom konstatacijom (od čega se 17,8% u potpunosti ne slaže). Međutim, treba istaći da 25,1% ispitanika nema jasan stav.

Naglašavajući da se istraživanje fokusiralo na pripadnike manjinskih nacionalnih zajednica, ispitanici su ravnomjerno podijeljeni po pitanju konstatacije da „*Informativni programi na javnim emititerima na mom maternjem jeziku nijesu kvaliteteni a informacije su zastarele i nijesu aktuelne*”, odnosno 36,9% ispitanika se ne slaže sa konstatacijom (22% uglavnom i 14,9% u potpunosti) i 36,8% ispitanika se slaže sa navedenom konstatacijom (13,9% u potpunosti i 22,9% djelimično), dok 26,3% njih nema stav.

Dalje, sa konstatacijom „*Zbog toga što naše državne televizije na nacionalnom i lokalnom nivou nemaju dobar program na mom maternjem jeziku, preferiram da gledam televizije iz regiona koje emituju bolji program na mom jeziku*” se slaže 47,9% ispitanika (od čega se 23,6% slaže u potpunosti), 36,5% se ne slaže sa konstatacijom, dok 15,5% ispitanika nema stav po pitanju ove konstatacije.

Većina ispitanika, odnosno 61,4% ispitanika je ukazalo da se slažu sa konstatacijom „*U Crnoj Gori se izdvaja nedovoljno sredstava za programe na jezicima manjinskih naroda i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori*” (od čega se 28,1% slaže u potpunosti), a manje od četvrtine ispitanika (tačnije 23,6%) se ne slaže sa navedenom konstatacijom, dok 15% nema izražen stav po ovom pitanju.

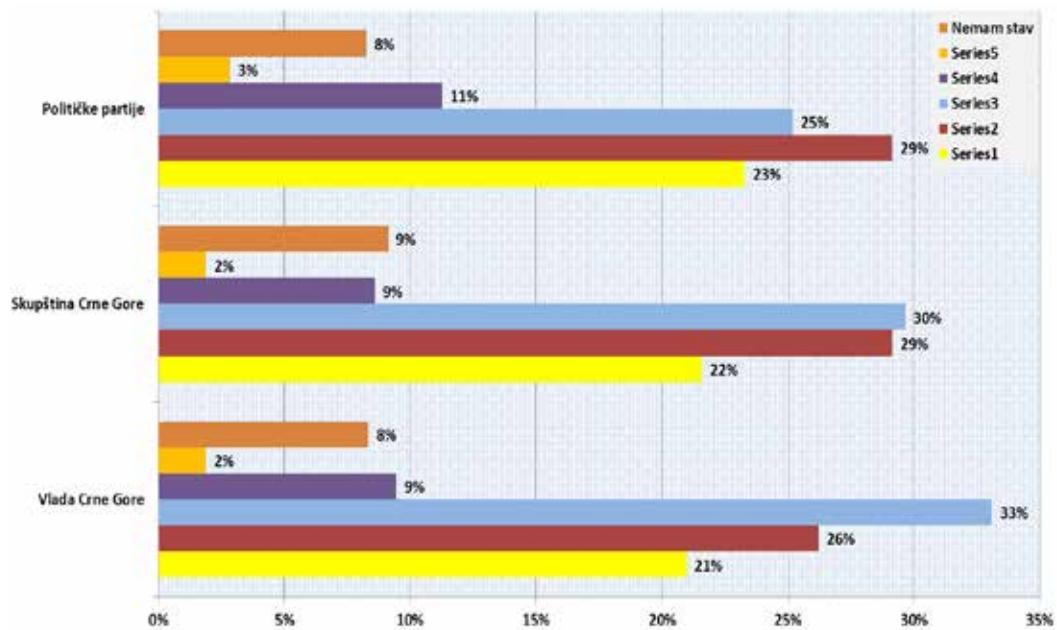

Ispitanici su pitani da *ocjenom od 1 (namjanja) do 5 (najveća ocjena) ocijene institucije i druge subjekte u odnosu na to koliko doprinose razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima*. Vladu Crne Gore je 21% ispitanika ocijenilo najmanjom ocjenom, 26% ispitanika dovoljnom ocjenom (ocjena 2), dok je 33% ispitanika ocijenilo doprinos Vlade Crne Gore razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima srednjom ocjenom. Samo 14% ispitanika je pozitivnim ocjenama ocijenilo rad Vlade u ovoj oblasti (od čega samo 3% njih najvećom ocjenom).

Ispitanici nijesu zadovoljni ni doprinosom Skupštine Crne Gore razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima. Naime, 22% ispitanika ocijenilo je doprinos Skupštine najmanjom ocjenom i 29% ispitanika dovoljnom ocjenom (ocjena 2), dok je 30% ispitanika ocijenilo srednjom ocjenom. Pozitivno su ocijenili doprinos Skupštine samo 11% ispitanika (od čega 2% sa najvećom ocjenom).

Slična je situacija i sa političkim partijama, čiji je doprinos ocijenjen najmanjom ocjenom od strane 23% ispitanika, dovoljnom ocjenom (ocjena 2) ocijenilo ih je 29% ispitanih, te 25% njih srednjom ocjenom. Isto kao i kad je u pitanju Vlada Crne Gore, pozitivnim ocjenama su političke partije ocijenjene od strane 14% ispitanika (3% najvećom ocjenom).

Kada su u pitanju Vlada crne Gore i političke partije, po 8% ispitanih nijesu imali jasan stav o tome koliki je njihov doprinos razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima, dok 9% ispitanih takođe nema jasan stav kada je u pitanju doprinos Skupštine Crne Gore.

Fokusirajući se na *doprinos razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima*, 46% ispitanika je pozitivnim ocjenama ocijenilo doprinos EU (16% najvećom ocjenom), a srednjom ocjenom je doprinos EU ocijenjen od strane 28% ispitanika. Najmanjom ocjenom je doprinos EU vrednovalo samo 5% ispitanika, 13% dovoljnom ocjenom, dok 9% nema stav po pitanju doprinosa EU razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima.

Pozitivnim ocjenama od strane 37% ispitanika je vrednovan doprinos nevladinih organizacija (7% najvećom ocjenom), srednjom ocjenom ih je vrednovalo 24% ispitanih, dok je njihov rad slabijim ocjenama vrednovalo 30% ispitanika (13% najnižom ocjenom). Bez stava je bilo 8% ispitanih.

Privatni javni emiteri su ocijenjeni nižim ocjenama od strane 46% ispitanika (21% najnižom ocjenom) po pitanju doprinosa razvoju programa sa navedenim tematikama, 26% ispitanika im je dalo srednju ocjenu, 19% visoke ocjene (samo 3% najvišu), dok je 9% bilo bez stava.

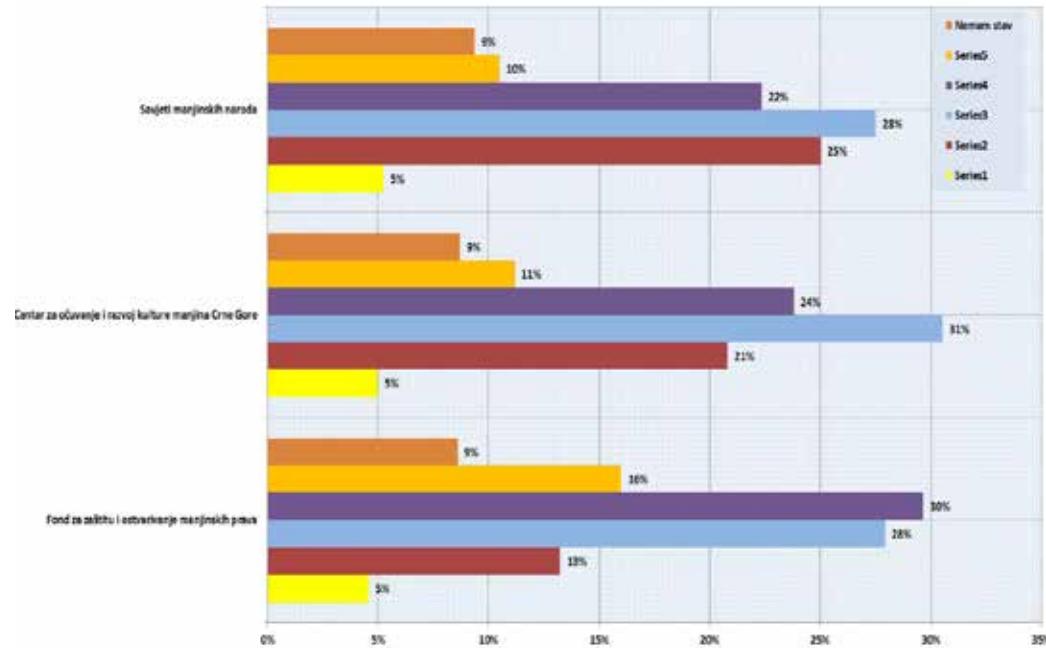
S druge strane, javni emiteri su ocijenjeni nižim ocjenama od strane 37% ispitanika (16% najnižom ocjenom) po pitanju doprinosa razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori, 36% ispitanika im je dalo srednju ocjenu, 7% je bez stava, dok im je visoke pozitivne ocjene dalo samo 21% (samo 3% najvišu) ispitanika.

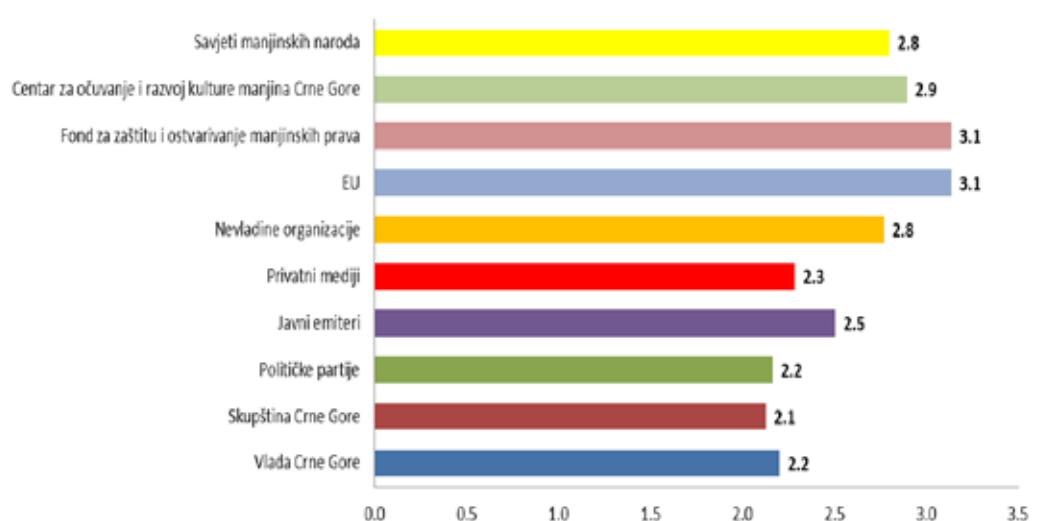
Doprinos Savjeta manjinskih naroda za razvoj programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima je slabijim ocjenama ocijenjen od strane 30% ispitanika (samo 5% najnižom ocjenom), pozitivno od strane 32% ispitanika (najvišom ocjenom 10%), 9% je bez stava, dok je njihov doprinos srednjom ocjenom vrijednovan od strane 28% ispitanika.

Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore je od strane 31% ispitanika ocijenjen srednjom ocjenom, 35% visokim ocjenama (11% najvišom), 26% nižim ocjenama (5% najnižom), da bi 9% bili bez stava po pitanju doprinosa Centra u oblasti razvoja programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima.

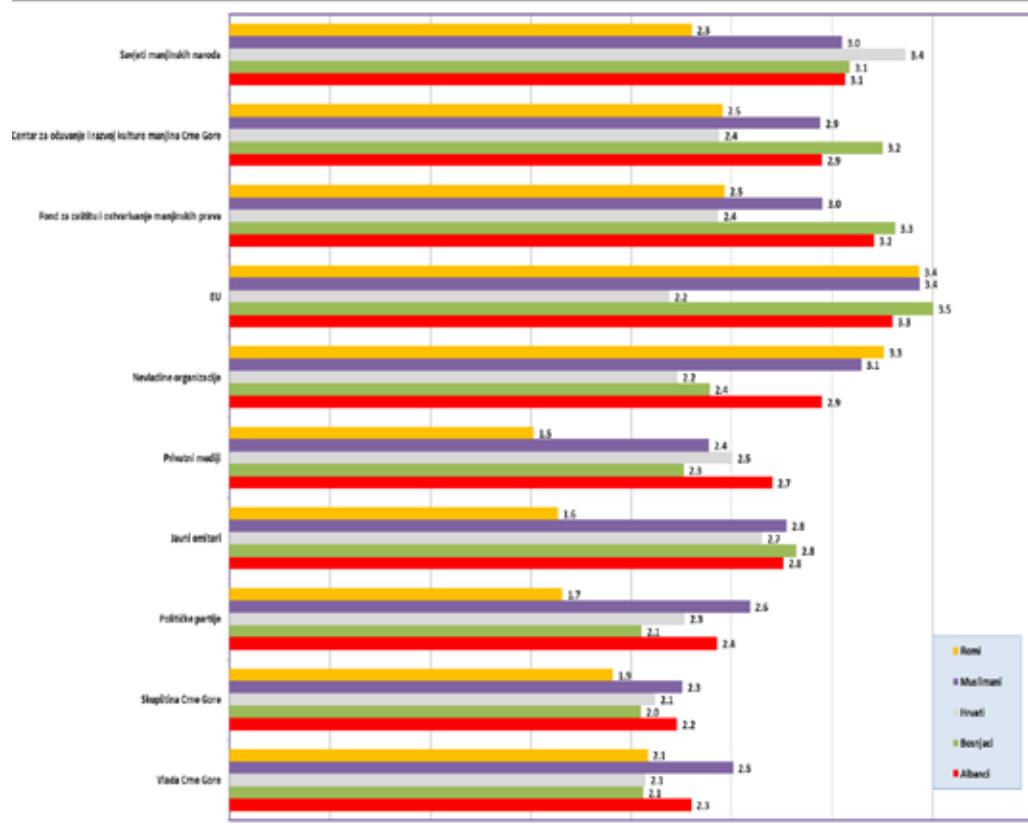
S druge strane, doprinos Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava je ocijenjen pozitivno od strane 46% ispitanika (16% najvišom ocjenom), od strane 18% slabijim ocjenama (samo 5% najnižom ocjenom), 28% su dali srednju ocjenu, dok je 9% bez stava o doprinosu Fonda u procesu razvoja programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima.

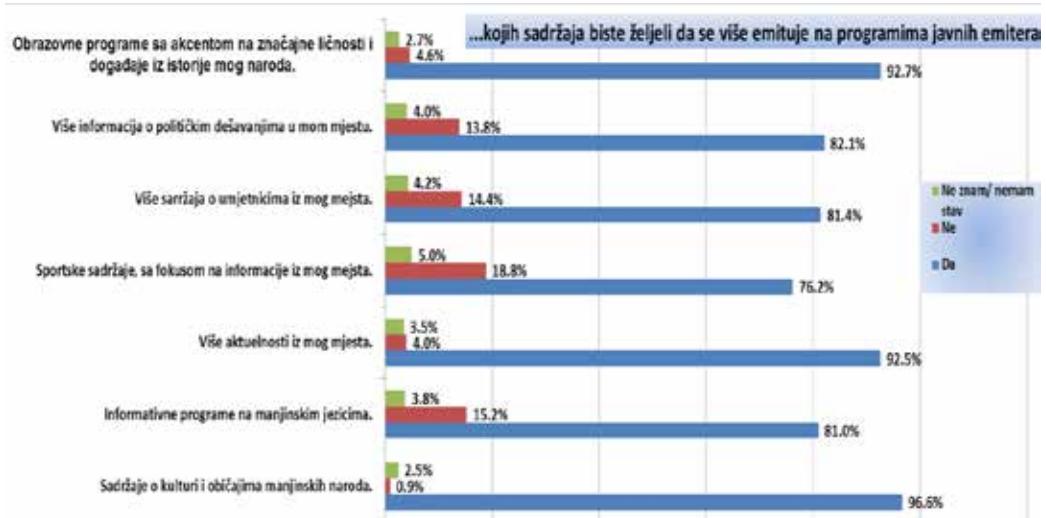
Ukoliko uzmemo prosjek ocjena onih ispitanika koji su *ocjenom od 1 (namjanja) do 5 (najveća ocjena) ocijenili institucije i druge subjekte koliko doprinose razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima*, primjetno je da ispitanici smatraju da najveći doprinos daju Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava i EU sa prosječnom ocjenom 3,1, zatim Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore sa 2,9, Savjeti manjinskih naroda i nevladine organizacije sa 2,8, te javni emiteri sa 2,5. Za ostale se smatra da je njihov doprinos na nižoj razini - privatni emiteri su ocijenjeni sa 2,3, političke partije i Vlada Crne Gore sa 2,2, dok je najniže ocijenjen doprinos Skupštine Crne Gore sa 2,1.

Gledano iz ugla manjina pojedinačno, Hrvati smatraju da najveći doprinos razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima daju Savjeti manjinskih naroda (3,4), zatim u manjoj mjeri mediji (javni emiteri 2,7 i privatni emiteri 2,5), dok je po njima najmanji doprinos Vlade i Skupštine Crne Gore (2,1). Iz Romske nacionalne zajednice smatraju da najveći doprinos razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima daju nevladine organizacije i EU (3,3, odnosno 3,4), zatim u manjoj mjeri Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava i Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore (sa 2,5) i Savjeti manjinskih naroda (2,3), dok su po ovom pitanju najgore ocijenili privatne emitere (1,5), javne emitere (1,6) i političke partije (1,7). Pripadnici muslimanske zajednice imaju najviše ocjene u odnosu na ostale manjine u generisanim podacima, te su iskazali da najveći doprinos daje EU (3,4) dok najmanji doprinos razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori daje Skupština Crne Gore (2,3). Pripadnici Bošnjaka, koji su učestvovali u istraživanju, su iskazali stav da najveći doprinos po navedenom pitanju daju EU (3,5), Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava (3,3), Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore (3,2) i Savjeti manjinskih naroda (3,1), dok smatraju da najmanji doprinos dolazi od strane političkih partija, Vlade Crne Gore (2,1) i Skupštine Crne Gore (2,0). Kada su u pitanju Albanci, njihova zajednica smatra da najmanji doprinos razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda daju Skupština Crne Gore (2,2), Vlada Crne Gore (2,3) i političke partije (2,3), dok je visoko rangiran doprinos Fonda i Savjeta, te smatraju da najveći doprinos ovoj tematiki daje EU (3,3).

Na samom kraju, ispitanici su u velikoj mjeri zainteresovani da se na programima javnih emitera emituje više sadržaja vezano za *Sadržaje o kulturi i običajima manjinskih naroda; Informativne programe na manjinskim jezicima; Više aktuelnosti iz mog mjesta; Sportske sadržaje, sa fokusom na informacije iz mog mjesta; Više sadržaja o umjetnicima iz mog mjesta; Više informacija o političkim dešavanjima u mom mjestu; Obrazovne programe sa akcentom na značajne ličnosti i događaje iz istorije mog naroda.*

Dobijeni podaci ukazuju na nizak stepen zadovoljstva pripadnika manjinskih naroda radom javnih emitera, odnosno kvalitetom programa koji se sadržinski odnose na teme iz oblasti kulture, jezika i tradicije nacionalnih manjinskih zajednica u Crnoj Gori. Pored toga ukazuje se na potrebu većih napora svih relevantnih društvenih aktera i institucija po pitanju promocije kulture, jezika i tradicije manjina, u cilju smanjenja stigmatizacije manjina, smanjenja etničke distance, kao i povećanja stepena tolerancije i interkulturalizma u Crnoj Gori. GA će nastaviti sa sprovođenjem aktivnosti koje imaju za cilj promociju i poštovanje manjinskih prava, kao i unapređenje interkulturalizma u Crnoj Gori kroz informisanje i podizanje svijesti javnosti o kulturama, običajima i tradiciji manjinskih naroda u Crnoj Gori.

c) Informisanje na manjinskim jezicima i emitovanje emisija o kulturi manjina na javnim lokalnim i nacionalnim servisima

Ovaj dio istraživanja je podrazumijevao intervjuve sa relevantnim osobama iz oblasti javnog života, medija i civilnog sektora koji se bave pitanjima manjina, odnosno zaštitom manjinskih prava i promocije jezika, kulture i običaja manjinskih zajednica u Crnoj Gori. Istraživanje je obuhvatilo 33 sagovornika¹⁴, koji su odgovarali na set

¹⁴ **Bogić Rakočević** – Urednik Redakcije na jezicima ostalih manjinskih naroda na RTCG; **Musa Đoka** - urednik programa za manjine na RTCG; **Senad Seđović** – novinar RTCG; **Pjeter Lučaj** – urednik programa za manjine u Radiju Crne Gore; **Tufik Softić** - Radio Berane; **Milijana Mijušković** - Radio Televizija Budva; **Dina Mandić** - Radio Danilovgrad; **Nemanja Ristić** - Radio Televizija Herceg Novi; **Beljo Čauši** - Radio Televizija Ulcinj; **Vjera Banićević** - Radio Kotor; **Rada Bastijančić** - Radio i Televizija Nikšić; **Mile Džaković** - Radio Televizija Pljevlja; **Tamara Vučinović** - Radio Tivat; **Vesna Šoškić** - Radio Bar; **Dragoslav Jeknić** - Radio Televizija Kolašin; **Ivana Jabučanin** - Radio i Televizija Cetinje; **Rešad Kalač** - Radio Televizija Rožaje; **Sandra Bojaj** – TV Boin; **Beganaj Sokolj** – Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava; **Fana Delija** – Centar za romske inicijative; **Andrija**

pitanja koja su unaprijed bila definisana od strane projektnog tima i istraživača.

Većina ispitanika je naglasila da kod javnih emitera ima velikog upliva politike i velikog uticaja političke polarizacije na nivou Crne Gore, ukazujući da su javni emiteri meta različitih pritisaka što otežava njihovu nezavisnost i objektivnost. S tim u vezi, i uređivačka politika se mijenja u zavisnosti od interesa, što utiče na profesionalizam i medijsko izvještavanje¹⁵.

Svi sagovornici su saglasni da je vidljiv mali napredak u oblasti medija, da nacionalni javni emiter ukazuje na skroman napredak, ali da medijska scena u Crnoj Gori svakako trpi mnogo neprofesionalizma, te da postoji nedostatak objektivnosti i novinarske slobode. Saglasni su i da su finansijska organičenja presudni faktor u uređivanju, inovacijama i emitovanju sadržaja različitih programa. Zakonski okvir u Crnoj Gori, ističu saradnici, daje mogućnost i obavezuje na promociju manjinskih prava sa fokusom na promociju kulture, običaja i jezika nacionalnih manjina u medijima, pogotovo kroz javne lokalne i nacionalne emitere¹⁶. Takođe, sagovornici ukazuju na potrebu da se bolje primjenjuju zakonske odbredbe i nacionalne strategije koje uređuju ovu oblast, kao i propozicije i mjeru na koje se Crna Gora obavezala kroz ratifikaciju međunarodnih i evropskih povelja, konvencija, sporazuma i inicijativa¹⁷.

Ispitanici su ukazali da RTCG zadovoljava određene standarde izvještavanja na manjinskim jezicima i o kulturi manjina (u najgorem slučaju makar formalno), prevashodno kada je u pitanju albanski jezik¹⁸. RTCG ima program za manjine, koji čine redakcija na albanskem jeziku i redakcija na jezicima ostalih manjinskih naroda i manjinskih zajednica¹⁹, ali je njihov rad i kvalitet programa veoma ograničen i u konturama formalnog zadovoljavanja forme. Ukazuje se da je program za nacio-

Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih „Koračajte sa nama - Phiren amenca“; Nardi Ahmetović – novinar; Bujar Hasangjekaj - Predsjednik skupštine Gusinje; Fikret Ljuljanović – Ministarstvo pravde, Ijudskih i manjinskih prava; Xhemal Perović– NVO Mogul; Mustafa Canka – novinar; Ismet Kallaba – Koha Javore; Adrijan Vuksanović – poslanik; Ferid Osmanagić – NVO Bukovica; Sead Šahman – Bošnjačka stranka; Edin Smailović – građanski aktivista; Igor Lakić - član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Europe.

15 Bogić Rakočević – Urednik Redakcije na jezicima ostalih manjinskih naroda na RTCG; Musa Đoka - urednik programa za manjine na RTCG.

16 Adrijan Vuksanović – poslanik; Sead Šahman – Bošnjačka stranka; Imset Kallaba – Koha Javore; Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama -Phiren amenca"; Begana Sokolj – Ministarstvo pravde, Ijudskih i manjinskih prava; Igor Lakić - član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Europe.

17 Adrijan Vuksanović – poslanik; Sead Šahman – Bošnjačka stranka; Imset Kallaba – Koha Javore; Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama -Phiren amenca"; Begana Sokolj – Ministarstvo pravde, Ijudskih i manjinskih prava; Igor Lakić - član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Europe.

18 Bujar Hasangjekaj - Predsjednik skupštine Gusinje; Fikret Ljuljanović – Ministarstvo pravde, Ijudskih i manjinskih prava; Xhemal Perović– NVO Mogul; Mustafa Canka – novinar; Ismet Kallaba – Koha Javore; Musa Đoka - urednik programa za manjine na RTCG; Pjetër Luçaj – urednik programa za manjine u Radiju Crne Gore.

19 Musa Đoka - urednik programa za manjine na RTCG; Bogić Rakočević – Urednik Redakcije na jezicima ostalih manjinskih naroda na RTCG.

nalne manjine i o nacionalnim manjinama zasnovan na predrasudi da su teme koje interesuju ovu publiku uglavnom istorijskog i folklornog karaktera, te da je vezan za određene događaje i manifestacije²⁰. Stoga je potrebno u potpunosti promjeniti koncept programa za manjine smještajući njegov fokus u sadašnjost, a ne u prošlost kao što je to do sada rađeno²¹. Potrebno je ojačati kadar, uključivati pripadnike manjina i obezbijediti da programi o manjinama budu podrška svim ostalim programima obezbjeđivanjem tema, sadržaja i učešća različitih gostiju, kao i ponudom inovativnih sadržaja²².

Naime, kao što su sagovornici naveli²³, RTCG emituje emisije „Lajmet“ (informativnog karaktera) i emisiju „Mozaiku“ na albanskom jeziku od čega se prva emituje svakodnevno (10 min), a druga jednom nedeljno (60 min), kao i novogodišnji program na albanskom jeziku (90 min). Pored toga, na Radiju Crne Gore se emituju emisije „Jutarnje vijesti“ 5 puta nedeljno (5 min), „Dnevnik na albanskom jeziku“ 5 puta nedeljno (30 min) i emisija „Na kraju nedelje“ (55 min), ali nema emisija koje se posebno i isključivo bave kulturom i običajima manjina. Takođe, RTCG emituje i emisije „Savore“ dva puta mjesечно (25 min) na romskom jeziku, kao i emisija „Mostovi“ svake nedelje (25 min) koja je posvećena manjinama u cijelini. Radio Crne Gore emituje i emisiju „Glas Roma“ dva puta mjesечно (30 min). Međutim, sagovornici su ukazali da ne postoje emisije koje se bave specifičnostima nacionalnih manjina, poput kulture, običaja i tradicije.

Uzimajući u obzir činjenicu da se albanski i romski jezik u potpunosti razlikuju od jezika ostalih manjina (Bošnjaka, Hrvata, Muslimana), koji su veoma bliski službenom crnogorskom jeziku, nacionalni javni emiter zadovoljava formu²⁴ time što emituje emisije na ova dva jezika, ali je to nedovoljno i kvalitet tih emisija je upitan²⁵. Emisije na albanskom jeziku su zastupljenije u odnosu na romski jezik, međutim, kako navode relevantni sagovornici iz albanske nacionalne zajednice, sadržaj i kvalitet tih emisija je skroman²⁶. Svakako, u narednom periodu je preporučljivo da se i „Dnevnik“ emituje i na romskom jeziku, kao što je to slučaj sa albanskim jezikom²⁷.

20 Xhemal Peroviq– NVO Mogul; Ismet Kallaba – Koha Javore; Fana Delija – Centar za romske inicijative; Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama - Phiren amenca"; Sead Šahman – Bošnjačka stranka;

21 Sead Šahman – Bošnjačka stranka.

22 Xhemal Peroviq– NVO Mogul; Ismet Kallaba – Koha Javore; Fana Delija – Centar za romske inicijative; Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama - Phiren amenca"; Sead Šahman – Bošnjačka stranka; Nardi Ahmetović – novinar; Ervin Smailović.

23 Musa Đoka - urednik programa za manjine na RTCG; Bogić Rakočević – Urednik Redakcije na jezicima ostalih manjinskih naroda na RTCG; Pjetter Lucaj – urednik programa za manjine u Radiju Crne Gore.

24 Xhemal Peroviq– NVO Mogul.

25 Xhemal Peroviq– NVO Mogul; Ismet Kallaba – Koha Javore; Fana Delija – Centar za romske inicijative; Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama - Phiren amenca"; Sead Šahman – Bošnjačka stranka;

26 Bujar Hasangiekaj - Predsjednik skupštine Gusinje; Fikret Ljuljanović – Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava; Xhemal Peroviq– NVO Mogul; Mustafa Canka – novinar; Ismet Kallaba – Koha Javore.

27 Beganaj Sokolj – Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava; Fana Delija – Centar za romske inicijative; Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama - Phiren amenca"; Nardi Ahmetović – novinar.

Predstavnici civilnog sektora, medija i relevantnih institucija koji dolaze iz albanske nacionalne zajednice²⁸ ukazuju na nedostatke emisija koje se emituju na albanskom jeziku, navodeći da se radi o rutini i zadovoljavanju forme. Ukazano je da je emitovanje programa na albanskem jeziku postalo tradicija, ali da se ujedno emisije emituju u ustaljenom terminu i da je njihova gledanost relativno niska. Pored toga, istaknut je problem kvaliteta emisija, aktuelnosti informacija (informacije nisu aktuelne), pukog prevoda sa crnogorskog jezika bez originalnih sadržaja, koncepcije programa na fonu muzike i folklora, kao i nedostatak inovativnosti programa. Dalje, ukazano je na neophodnost uspostavljanja saradnje između redakcije RTCG na albanskem jeziku i lokalnih javnih emitera koji emituju na albanskem jeziku, kao i na neophodnost povećanja emitovanja na albanskem jeziku kako na nacionalnom tako i u određenim lokalnim javnim emiterima, te uspostavljanja lokalnog javnog emitera u Tuzima, Plavu i Gusinju u cilju održavanja albanskog jezika „živim“ u područjima koja su tradicionalno i istorijski nastanjena pripadnicima albanskog naroda²⁹. Pored toga, nacionalne javne emiterne treba pozvati na uspostavljanje saradnje sa javnim emiterima iz Albanije, Kosova i Sjeverne Makedonije u cilju podizanja kvaliteta sadržaja emisija na albanskem jeziku, i ujedno kako bi primjenjivali najbolje prakse po pitanju poštovanja jezika manjina iz pomenutih zemalja i šireg regiona³⁰. Na kraju, sagovornici iz albanske nacionalne zajednice ističu da je prijeko potrebno da se aktivno i kvalitetno promovišu albanska kultura, tradicija i običaji kako bi građani Crne Gore naučili i razumjeli Albance u Crnoj Gori i kako bi se smanjio stepen netolerancije i etničke distance prema ovoj zajednici koja se čak i jezički razlikuje od ostalih manjina (i „većine“ govornika slovenskih jezika) u Crnoj Gori. Istiće se da bi inovacija u crnogrskom kontekstu bilo da se albanski jezik čuje izvan standardizovanih termina na nacionalnom javnom servisu, da se iniciraju bilingualne emisije, da se radi titlovanje emisija i slično kako bi se podigla svijest ljudi u Crnoj Gori da sa njima žive ljudi koji svakodnevno koriste ovaj jezik.

Predstavnici romske nacionalne zajednice i njihovog civilnog sektora, medija i institucija³¹ ukazuju na veliki stepen nezadovoljstva primjenom romskog jezika u javnim emiterima, sa posebnim fokusom na nacionalne javne emiterne. Smatraju da je romski jezik zapostavljen, iako zaposlenici u javnom servisu ukazuju na slobodu u autorskim emisijama. Ukazujući da postoji samo jedna emisija koja se emituje na romskom jeziku (titlovana emisija), navode da Crna Gora i javni emiteri ne ispunjavaju međunarodno preuzete obaveze, kao ni mјere koje su predviđene nacionalnim specifičnim strategijama za Rome i Egipćane. Ukazuju da uslijed nedostatka informativnih emisija na romskom jeziku i uzimajući u obzir činjenicu da je veliki

28 Bujar Hasangjekaj - Predsjednik skupštine Gusinje; Fikret Ljuljanović – Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava; Xhemal Perović– NVO Mogul; Mustafa Canka – novinar; Ismet Kallaba – Koha Javore.

29 Bujar Hasangjekaj - Predsjednik skupštine Gusinje; Xhemal Perović– NVO Mogul; Mustafa Canka – novinar; Ismet Kallaba – Koha Javore.

30 Fikret Ljuljanović – Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava; Xhemal Perović– NVO Mogul.

31 Begaj Sokolj – Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava; Fana Delija – Centar za romske inicijative; Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama -Phiren amenca"; Nardi Ahmetović – novinar; Senad Sejdović – novinar RTCG.

broj ove populacije sa niskim stepenom obrazovanja i pismenosti, romska nacionalna zajednica ostaje uskraćena za pravo da bude informisana o aktuelnostima i ostaje podložna raznim manipulacijama³². Osim toga, uslijed nedostatka emisija o kulturi i tradiciji Roma, održava se stigmatizacija i nivo predrasuda prema ovoj populaciji. Takođe, ističu zabrinutost da je situacija u lokalnim medijima posebno zabrinjavajuća i da skoro da ne postoje emisije koje se tiču romske zajednice, izuzev izvještavanja o određenim događajima. Neophodnost kreiranja i emitovanja informativne emisije na romskom jeziku, poput emisije koja se emituje na albanskom jeziku, vide kao preduslov za afarmicaju Roma i romskog jezika, dok je ujedno potrebno zagovarati primjenu zakona kada je u pitanju emitovanje na romskom jeziku i u opštinama (lokalnim emiterima) u kojima je ova zajednica zastupljena u velikom broju (poput opštine Nikšić, Herceg Novi, Berane, itd.). Kako bi se unaprijedilo izvještavanje o romskoj zajednici, ali i konceptualizacija emisija na romskom jeziku, ističu da je neophodno obučavati kadar, pogotovo mlade Rome³³ koji bi dali doprinos medijskoj sceni i ujedno bi kroz njihov rad smanjili stigmatizaciju romske zajednice. Promocija kulture, običaja i uspješnih priča iz romske nacionalne zajednice je osnovni korak ka interkulturalizmu, toleranciji i integraciji Crne Gore ka evropskim društvima, a ovo je moguće najbolje urediti kroz medije i javne emitere. Kako navode: „Osnovni preduslov za afirmaciju romskog jezika uopšte u javnu sferu je njegova kodifikacija, odnosno standardizacija. To se još uvijek nije desilo uprkos obećanjima vlasti. Potrebno je osnažiti postojeće programske sadržaje namijenjene romskoj zajednici, ali i uspostaviti nove kroz emitovanje informativnog programa na jeziku ove manjine (informativna emisija poput one koja se emituje na albanskom jeziku). Osnaživanje podrazumijeva i zapošljavanje više novinara iz romske zajednice čime bi se postiglo i kvalitetnije izvještavanje. To, samim tim, podrazumijeva i stvaranje kadra, odnosno obrazovanje pripadnika romske zajednice za posao u medijima. Stvaranje takvog kadra, edukovanog o medijima i načinu njihovog rada, posebno o istraživačkom dijelu novinarstva, dalo bi nesumnjiv doprinos podizanju kvaliteta informisanja na romskom jeziku i za romsku zajednicu... Generalno, da bi se povećao obim zastupljenosti emisija na romskom jeziku neophodna je volja na državnom i lokalnom nivou, ali i kvalitetniji kadar za rad u kreiranju takvih sadržaja“³⁴.

Iz bošnjačke nacionalne zajednice ukazuju na nedostatak promocije kulture i običaja, te da nemaju ni pisane ni elektronske medije koje bi sami uređivali, koji bi izvještavali o pitanjima koja se tiču tog naroda³⁵. Smatruju da zastupljenost bosanskog jezika na javnom servisu, a konkretno na RTCG, nije na zadovoljavajućem nivou i nema dovoljno sadržaja koji protežiraju bošnjačku kulturu, niti redakciju za manjinske narode kako je predviđeno Statutom i sistematizacijom radnih mjesta³⁶. Pored

32 Fana Delija – Centar za romske inicijative.

33 Nardi Ahmetović – novinar.

34 Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih "Koračajte sa nama -Phiren amanca".

35 Sead Šahman – Bošnjačka stranka; Ervin Smailović; Ferid Osmanagić – NVO Bukovica.

36 Ferid Osmanagić – NVO Bukovica; Sead Šahman – Bošnjačka stranka.

toga, sadržaji koji se plasiraju kao sadržaji namijenjeni pripadnicima bošnjačke nacionalne zajednice ni po kvalitetu ni po obimu nijesu adekvatni, te imaju veliki broj nedostataka³⁷. Stoga se uspostavlja percepcija da u javnom nacionalnom servisu nije posvećeno dovoljno vremena promociji kulture, tradicije, običaja, spomenika kulture i drugih sadržaja vezanih za Bošnjake u Crnoj Gori, i proizilazi potreba da država kroz zakonska rješenja ovu oblast informisanja bolje reguliše, posebno u dijelu koji se odnosi na informisanje na jezicima manjinskih naroda³⁸.

Sagovornici ukazuju da je potrebno da se u programsu šemu javnog servisa (RTCG) uvrste programi na jezicima svih nacionalnosti (po modelu kao što je urađeno sa nacionalnom zajednicom albanaca)³⁹, da posebnim aktom treba definisati obavezu Javnog servisa prema manjinskim narodima, konkretizovati i definisati zastupljenost manjinskih naroda na ostalim jezicima (osim kada se radi o Albancima i Romima zbog specifičnosti jezika, potrebno je definisati konkretni medijski prostor određen i za Bošnjački narod), zakonom obavezati makar 5% nedjeljnog programa za promociju kulture i tradicije manjinskih naroda, definisati da u Savjetu mora biti makar jedan predstavnik manjinskih naroda i nacionalnih zajednica⁴⁰, kao i da se potpuno mora promijeniti način na koji se tretira "problematika" izvještavanja o manjinskim narodima i njihovim problemima i uključiti pripadnike manjinskih naroda u uređivanje emisija⁴¹.

Iz hrvatske nacionalne zajednice ističu da je politički ambijent u Crnoj Gori pogodovao da se hrvatski jezik više koristi na RTCG nego što je to nekad bio slučaj, ali ipak još uvijek daleko od dovoljnog, da je to dio jednog emancipatorskog procesa i da same nacionalne zajednice moraju dati još veći doprinos u tome⁴². Pogotovo ističu da lokalni javni emiteri daju doprinos promociji hrvatskog jezika, kulture i običaja⁴³.

Ono što je zajedničko svim lokalnim javnim emiterima jeste činjenica da je finansijski aspekt održivosti lokalnih javnih medija problematičan i da se svi lokalni javni emiteri bore sa finansijama, ukazujući na nizak stepen primanja, nemogućnost osmišljavanja dodatnih i kvalitetnijih programa, pogotovo onih koji se tiču manjina. Iz nacionalnog javnog servisa ukazuju da finansijska situacija takođe nije zadovoljavajuća⁴⁴.

Takođe, neki lokalni javni emiteri su u potpunom finansijskom kolapsu, poput Radio Televizije Ulcinj i RTV Rožaje. Iz RTV Ulcinj ukazuju da zbog ekonomske nemoći „jedan smo od najgorih, ako ne i najgori javni servis kada je to u pitanju... plate se ne isplaćuju mjesecima... jedan zapušten i zapostavljen lokalni javni emiter“⁴⁵. Iz

37 Ferid Osmanagić – NVO Bukovica.

38 Sead Šahman – Bošnjačka stranka.

39 Ferid Osmanagić – NVO Bukovica.

40 Sead Šahman – Bošnjačka stranka.

41 Ervin Smailović.

42 Adrijan Vuksanović – poslanik.

43 Adrijan Vuksanović – poslanik; Tamara Vučinović - Radio Tivat; Vjera Banićević - Radio Kotor.

44 Pjeter Lučaj – urednik programa za manjine u Radiju Crne Gore.

45 Beljo Čauši - Radio Televizija Ulcinj.

RTV Rožaje su ukazali da su u posebno teškoj situaciji uzimajući u obzir činjenicu da su se u posljednje 2 godine protiv RTV Rožaje vodila 22 sudska spora, te da nijesu u mogućnosti da zapošljavaju nove ljude⁴⁶.

Kada su u pitanju lokalni mediji, zastupljenost manjina je veoma organičena, dok se emitovanje emisija na manjinskim jezicima uglavnom razvija kod onih medija koji djeluju u opština u kojima je albanska manjina značajnije zastupljena. Lokalni (javni) emiteri emituju emisije na albanskom jeziku u opština Ulcinj, Tuzi, Bar i Rožaje, čija je frekvencija dosta ograničena. Naime, RTV Ulcinj ima redakciju za manjine i emituje program na albanskom jeziku, te se emisije emituju dvojezično, dok se svakodnevno emituju vijesti na albanskom jeziku (5-10 min)⁴⁷. Radio Bar ima redakciju na albanskom jeziku i emituje „Emisiju na albanskom jeziku“ svakodnevno (45 min), emisiju „Mozaiku“ jednom nedjeljno baveći se kulturom i običajima manjinskih naroda sa fokusom na albansku manjinu (30 min), dok se pitanjima manjina bave i kroz emisiju „NVO implusi“⁴⁸. RTV Rožaje takođe ima redakciju na albanskom jeziku, te se vijesti na albanskom jeziku emituju svakodnevno⁴⁹. U opštini Tuzi djeluje TV Boin⁵⁰, privatni medij koji ima redakciju za manjine i cijeli sadržaj emituje na albanskom jeziku, iz kojeg ističu da se „sadržaj na manjinskim jezicima na javnim emiterima jako slabo gleda“. Međutim, ovaj medij je takođe u izuzetno teškoj finansijskoj situaciji.

S druge strane, lokalni javni emiteri poput Radio Tivat, RTV Kolašin (sada online radio), RTV Pljevlja, TV Nikšić, Radio Kotor, RTV Herceg Novi, Radio Danilovgrad, RTV Budva, Radio Berane i RTV Cetinje nemaju redakciju za manjine niti programe na manjinskim jezicima, ni redovne emisije koje se bave kulturom i običajima manjinskog naroda; periodično se bave ovim temama i izvještavaju o određenim događajima koji se organizuju u okviru ovih oblasti⁵¹. Izuzetak je Radio Kotor koji emituje emisiju „Multikutura“ jednom mjesечно (30 min), koja je posvećena manjinama sa akcentom na hrvatsku manjinu, prati kulturna dešavanja hrvatske manjine i ujedno kroz portal svakodnevno izvještava o manjinama⁵². Takođe, iz RTV Pljevlja su istakli da emituju godišnje oko 20 emisija koje se bave ovim temama, naročito tokom važnih vjerskih praznika, npr. emisije poput „Kulturni magazin“⁵³. Radio Berane ima određene pojedinačne priloge koji se tiču romske zajednice⁵⁴, dok Radio Tivat emituje emisiju „Trag duše - drom ko ilo“ koja se tiče Roma⁵⁵. RTV Ulcinj, Radio Bar i RTV Rožaje ta-

46 Rešad Kalač - Radio Televizija Rožaje.

47 Beljo Čauši - Radio Televizija Ulcinj.

48 Vesna Šoškić - Radio Bar.

49 Rešad Kalač - Radio Televizija Rožaje.

50 Sandra Bojaj – TV Boin.

51 Tufik Softić - Radio Berane; Milijana Mijušković - Radio Televizija Budva; Dina Mandić - Radio Danilovgrad; Nemanja Ristić - Radio Televizija Herceg Novi; Vjera Banićević - Radio Kotor; Rada Bastijančić - Radio i Televizija Nikšić; Mile Džaković - Radio Televizija Pljevlja; Tamara Vučinović - Radio Tivat; Dragoslav Jeknić - Radio Televizija Kolašin; Ivana Jabučanin - Radio i Televizija Cetinje.

52 Vjera Banićević - Radio Kotor.

53 Mile Džaković - Radio Televizija Pljevlja.

54 Tufik Softić - Radio Berane.

55 Andrija Đukanović – Portal RomaNet; Elvis Beriša - NVO Romska organizacija mladih “Koračajte sa nama - Phiren amenca”.

kođe nemaju redovne emisije koje se bave kulturom i običajima manjina⁵⁶. Razlozi za izostanak tema koje se tiču manjina su različiti, a sagovornici navode da je jedan od razloga mali udio manjinskih zajednica u stanovništu opštine u kojima mediji djeluju, kao i nedostatak profesionalnog kadra koji bi se bavio ovim pitanjima, te da pripadnici manjinskih nacionalnih zajednica treba više da se angažuju kako bi se osmislice i emitovale emisije tog karaktera.

Iz ugla člana Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Evrope, Igor Lakić ukazuje, da generalno gledano, upotreba manjinskih jezika je na zadovoljavajućem nivou, posebno kada je u pitanju albanski, gdje javni servis ispunjava standarde pa osnovu Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima Savjeta Evrope, ukazujući na vijesti na albanskom jeziku na TVCG i na Radiju Crne Gore, kao i na program "Mozaik". Takođe ističe da kad je u pitanju romski jezik, emisija "Savore" se emituje redovno, ali bi svakako trebalo ojačati redakciju bar još jednim novinarom za romski, dok što se tiče bosanskog i hrvatskog jezika, koji čine dio zajedničkog jezičkog sistema za crnogorskim i srpskim jezikom, teže je odrediti pitanje upotrebe samih jezika, ali bi svakako trebalo pojačati programe koji se bave životom, kulturom i običajima Bošnjaka i Hrvata u Crnoj Gori⁵⁷. Pored toga, ističe da emisije koje se prikazuju na RTCG imaju interesantne sadržaje, navodeći da su emisije "Mozaiku" i "Savore" dobar primjer programa na manjinskim jezicima, sa interesantnim sadržajima koji se odnose na život, kulturu, običaje i druge karakteristike govornika manjinskih jezika, kao i da treba pohvaliti emisiju "Mostovi" koja nije namijenjena govornicima samo jednog manjinskog jezika, već predstavlja sponu između govornika svih manjinskih jezika⁵⁸. Takođe ukazuje da je pozitivno to što RTCG održava i razvija programe na manjinskim jezicima, kao i da razvijanje veza između govornika manjinskih jezika još je jedna obaveza Crne Gore u odnosu na Povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima, pa je ova emisija veliki doprinos u tom smislu⁵⁹. Istim potrebu da treba posvetiti pažnju održivosti lokalnih javnih emitera, ali smatra da država treba da obezbijedi i stabilnu finansijsku održivost i drugim emiterima, poput Radio Dux, Radio Kotor, TV Boin, TV Teuta, Radio Elita, Romskom radiju i sl⁶⁰.

Uzimajući u obzir sve okolnosti, svi sagovornici (posebno novinari i urednici lokalnih javnih emitera) su saglasni da je neophodno unaprijediti medijsku scenu, pogotovo kod javnih emitera po pitanju promocije i afirmacije kultura i običaja manjina, što je preduslov za širenje razumijevanja, poštovanja i tolerancije među nacionalnim zajednicama u Crnoj Gori, ukazujući na neophodnost obezbjeđivanja finansijskih sredstava koja moraju biti na raspolaganju pogotovo lokalnim javnim emiterima kako bi angažovali profesionalno osoblje i kako bi osmislili i emitovali kvalitetne emisije sa navedenim sadržajem.

56 Rešad Kalač - Radio Televizija Rožaje; Beljo Čauši - Radio Televizija Ulcinj; Vesna Šoškić - Radio Bar.

57 Igor Lakić - član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Evrope.

58 Igor Lakić - član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Evrope.

59 Igor Lakić - član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Evrope.

60 Igor Lakić - član Komiteta eksperata za regionalne i manjinske jezike Savjeta Evrope.

III ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Crna Gora ima uspostavljen adekvatan zakonodavni okvir koji reguliše pitanje promocije i zaštite jezika, kulture i običaja manjina koje žive u Crnoj Gori. Prava manjinskih naroda su definisana kao ustavna kategorija i bliže uređena zakonima koji se direktno ili inidrektno odnose na ostvarivanje njihovih prava. Kroz konvencije, protokole i sporazume kojima je Crna Gora pristupila, kao i na osnovu donijetih strategija i akcionalih planova za njihovo sprovođenje, Crna Gora je preuzeila obaveze koje se tiču međunarodnih i evropskih standarda zaštite i promocije manjinskih prava, posebno po pitanju promocije njihovog jezika, kulture i običaja. Kroz različite mehanizme finansiranja, Crna Gora izdvaja određeni dio sredstava za podršku projekatima koji promovišu kulturu i običaje manjinskih naroda i ostalih manjinskih nacionalnih zajednica, ali je prepoznata potreba za osnaživanjem ovog vida podrške, posebno na nivou manje razvijenih lokalnih zajednica.

Kada je u pitanju informisanje na jezicima manjinskih naroda, postoje emisije koje se emituju na albanskom i romskom jeziku na Televiziji Crne Gore. Međutim, nedostatak kvalitetnog i sveobuhvatnijeg programa na jeziku manjina (na albanskom i romskom), kao i programa koji bi promovisao kulturu i običaje svih manjina (uključujući Bošnjake/Bošnjakinje, Musimane/Muslimanke, Hrvate/Hrvatice), ukazuje na to da se na medijsko predstavljanje manjina gleda više kao na formu, a manje kao na suštinski instrument zaštite njihove kulturne autonomije.

Istraživanje koje je sprovedeno za potrebe pripreme ovog Izvještaja pokazuje da građani i građanke koji/e dolaze iz redova manjinskih naroda imaju rezervisan stav po pitanju kvaliteta programa koji se tiču manjina, kao i doprinosa relevantnih institucija promovisanju jezika, kulture i običaja manjina kroz rad javnih lokalnih i nacionalnih emitera. Naime, istraživanje ukazuje da je 59,2% ispitanika upoznato sa činjenicom da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina u Crnoj Gori koji se emituju na lokalnim i nacionalnim javnim emiterima. Međutim, sa druge strane više od četvrtine nije upoznato sa ovim programima (27,3%). Od onih koji su informisani da postoje informativni programi na manjinskim jezicima i programi koji promovišu kulturu i običaje manjina, 51,9% su istakli da uglavnom prate ove programe i 33% da veoma često ili relativno često prate ove programe. Većina onih koji su upoznati sa programima i koji prate ove programe (uglavnom, relativno često i veoma često) ocijenili su (45,5%) kvalitet ovih programa kao dobar, a 30,6% su ocjenili ove programe kao vrlo dobre ili odlične. Ono što ukazuje na nizak stepen promocije kulture i običaja manjina u Crnoj Gori, uzimajući u obzir one koji su informisani i koji ujedno prate ove programe, jeste činjenica da je samo 12,4% ispitanika istaklo da su u potpunosti informisani o jeziku, kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori, a 30,6% da su informisani u velikoj mjeri. U suštini, srednja vrijednost karakteriše

istraživanje javnog mnjenja, te su ispitanici ili „djelimično zadovoljni“ ili ocjenjuju programe kao „dobre“ programe i kvalitet emisija na manjinskim jezicima i emisije o kulturi i običajima manjina. Ova situacija je alarmatnija ukoliko se uzme u obzir činjenica da je istraživanje sprovedeno u najvećoj mjeri sa pripadnicima nacionalnih manjinskih zajednica.

Dalje, 59% ispitanih smatra da Vlada Crne Gore ne vodi dovoljno računa o pravima manjina, dok 58,1% smatra da Vlada i druge državne institucije ne ulažu dovoljno u razvoj programske sadržaja na programima javnih emitera. Kada su u pitanju javni emiteri, 58% ispitanika smatra da javni emiteri ne emituju dovoljan broj programa/sadržaja na manjinskim jezicima, 54,4% ispitanika ne smatra da javni emiteri emituju dovoljan broj programa/sadržaja o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori, dok 53,3% smatra da programi na jeziku manjina i programi o kulturi i običajima manjina nijesu kvalitetni i da ih treba mijenjati. Pored toga, 61,4% ispitanika je mišljenja da se u Crnoj Gori izdvaja nedovoljno sredstava za programe na jezicima manjinskih naroda i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori. Na samom kraju, ispitanici smatraju da najmanji doprinos razvoju programa na manjinskim jezicima i o kulturi i običajima manjinskih naroda u Crnoj Gori na javnim emiterima daju političke partije, Vlada Crne Gore i Skupština Crne Gore, dok najveći doprinos daju Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava i EU.

Relevantni predstavnici i stručna javnost iz redova manjinskih naroda su takođe ukazali na značajne nedostatke u pogledu rada lokalnih i nacionalnih javnih emitera na polju promocije jezika, kulture i običaja manjinskih zajednica u Crnoj Gori. Oni su istakli da postoji veliki uticaj politike na uređivačku politiku javnih emitera, te da ne postoji ekonomska stabilnost javnih emitera što direktno utiče na profesionalnost i objektivnost. Pored toga, naveli su da je ogromni nedostatak nepostojanje informativnog programa na romskom jeziku (kao što postoji na albanskom jeziku), dok je kvalitet postojećih emisija koje se emituju na albanskom i romskom jeziku ocijenjen kao nedovoljan, bez aktuelnih informacija i da ne doprinosi promociji multikulturalizma. Programi koji se tiču kulture i običaja manjina u Crnoj Gori nijesu u velikoj mjeri zastupljeni u javnim emiterima. Ispitanici ukazuju na potrebu veće promocije kulture i običaja kroz inovativnije forme (da nijesu samo folklornog karaktera), emitovanje postojećih emisija na albanskom i romskom jeziku izvan ustaljenih termina i povećanje broja emisija različitih formata, te ističu neophodnost da se angažuje i obrazuje profesionalni kadar koji bi osmislio, uređivao i vodio programe koji se tiču manjina u Crnoj Gori.

Na osnovu analize zakonodavnog okvira, rezultata istraživanja javnog mnjenja i intervjuisanja stručne javnosti u Crnoj Gori, definisali smo set preporuka koji ima za cilj da pruži određene smjernice relevantnim društvenim akterima i institucijama kako bi se unaprijedilo stanje u oblasti promovisanja jezika, kulture i običaja manjinskih naroda i manjinskih nacionalnih zajednica kroz rad javnih emitera:

- ✓ Unaprijediti primjenu zakonskih rješenja koja se tiču promovisanja jezika, kulture i običaja manjinskih naroda i manjinskih nacionalnih zajednica kroz javne emitere;
- ✓ Pratiti stepen ispunjenja preporuka i međunarodno preuzetih obaveza u ovoj oblasti;
- ✓ Smanjiti upliv politike u uređivačke politike javnih emitera;
- ✓ Opredijeliti dodatna sredstva za sprovođenje mjera i politika koje se odnose na ovu oblast;
- ✓ Uspostaviti i primijeniti proaktivni pristup promociji koncepta multikulturalizma/ interkulturalizma;
- ✓ Posebnim aktom bliže definisati obaveze Javnog servisa u pogledu pripreme i emitovanja sadržaja koji se odnose na prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, kao i na njihovu kulturu, jezik i običaje;
- ✓ Zakonom odrediti određeni procenat nedjeljnog programa koji se emituje na jezicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, sa ciljem promocije njihove kulture i tradicije;
- ✓ Razviti i implementirati sistem obuka zaposlenih u javnim emiterima kako bi se unaprijedio kvalitet programa i emisija koje se bave promocijom kulture i običaja manjina, na temelju dobrih praksi država Savjeta Evrope u oblasti izvještavanja o jeziku, kulturi i običajima manjina, u skladu sa Okvirnom konvencijom za zaštitu nacionalnih manjina i Evropskom poveljom o regionalnim i manjinskim jezicima;
- ✓ Podstaći predstavnike/predstavnice manjinskih nacionalnih zajednica da se obrazuju na temu novinarstva i omogućiti njihovo aktivno uključivanje u rad javnih emitera, posebno kada su u pitanju Romi/Romkinje;
- ✓ Nacionalni i lokalni javni emiteri da prošire dijapazon emisija koje se bave manjinama. Posebno je prepoznata potreba za većom zastupljenosću i većim kvalitetom programa i medijskih sadržaja koji se odnose na život, kulturu i običaje Bošnjaka/ Bošnjakinja, Muslimana/Muslimanki i Hrvata/Hrvatica u Crnoj Gori;

- ✓ Potrebno je da RTCG ojača redakciju novinarima koji bi se bavili pitanjima bošnjačke, muslimanske, hrvatske i romske kulture i jezika, kao i da se unaprijedi rad Redakcije na albanskom jeziku;
- ✓ Predlaže se da RTCG razmotri mogućnost uspostavljanja informativnog programa na romskom jeziku, moguće i kroz pilot inicijative i programe i sagledavanje njihovih efekata u određenom vremenskom periodu;
- ✓ Preporučuje se titlovanje na crnogorski jezik onih sadržaja koji se emituju na albanskom jeziku i na romskom jeziku na RTCG;
- ✓ Emisiju „Mostovi“ titlovati na albanskom i romskom jeziku;
- ✓ Uvesti inovacije u oblasti pripreme i emitovanja bilingualnih emisija;
- ✓ Emitovati emisije na albanskom jeziku u neustaljenim terminima;
- ✓ Podstaći ambijent za aktivnije uključivanje nacionalnih manjinskih zajednica u sačinjavanje javnih politika koje se tiču promocije manjina na javnim emiterima;
- ✓ Ojačati finansijska izdvajanja i finansijsku održivost lokalnih javnih emitera;
- ✓ Lokalni javni emiteri treba da unaprijede način izvještavanja i emitovanja emisija koje se tiču manjina. Lokalni javni emiteri koji emituju sadržaje na albanskom jeziku treba da unaprijede kvalitet programa i emisija. Lokalnim javnim emiterima se preporučuje i da u svoje programe uključe emisije koje se bave promocijom kulture i običaja romske nacionalne zajednice;
- ✓ Gdje god ima manjina u nekom značajnom procentu, lokalni javni emiteri se moraju obavezati da redovno emituju priloge o njima, po mogućnosti i na njihovom jeziku i kroz uključivanje manjina u rad u lokalnim javnim emiterima;
- ✓ Sagledati mogućnost uspostavljanja javnog emitera u opštini Tuzi;
- ✓ Osnažiti saradnju lokalnih i nacionalnih javnih emitera;
- ✓ Emisije na albanskom jeziku obogatiti originalnim sadržajima;
- ✓ Uspostaviti saradnju sa zemljama regiona po pitanju emitovanja sadržaja na albanskom jeziku.

